

Prezentacija vladaričinog lika u Bizantskom carstvu (od Konstantina Velikog do kraja makedonske dinastije)

Buranji, Maša

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:210402>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

PREZENTACIJA VLADARIČINOG LIKA U BIZANTSKOM
CARSTVU (OD KONSTANTINA VELIKOG DO KRAJA
MAKEDONSKE DINASTIJE)

Maša Buranji

Mentorica: dr. sc. Nikolina Maraković, izv. prof.

ZAGREB, 2021.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

PREZENTACIJA VLADARIČINOG LIKA U BIZANTU (OD KONSTANTINA VELIKOG DO KRAJA MAKEDONSKE DINASTIJE)

Representation of the Empress's Image in Byzantium

(From Constantine the Great to the End of the Macedonian Dynasty)

Maša Buranji

SAŽETAK

U uvodu diplomskog rada daje se kratki prikaz života žena u Bizantu – kako se njihov život razlikovao od života njihovih suvremenica na Zapadu, kakva su prava imale, što se od njih u društvu očekivalo i kako su percipirane od strane bizantskog društva, te kakve su vjerske prakse slijedile. Spominju se i očekivanja i percepcija bizantskih vladarica, kao i fenomeni karakteristični za Bizant, poput onog sajmovi mladenki ili izrazitog fokusiranja na fizičku ljepotu.

U središtu rada su bizantske carice od Konstantinova doba kada njegova majka Helena postavlja svojevrstne temelje za daljnji razvoj prikaza i percepcije bizantskih vladarica, preko carica teodozijanske dinastije – Flacile, Eduoksije, Eudokije i Pulherije; leonidske dinastije koju je obilježila carica Arijadna; justinijanske i heraklijeve dinastije – nepravedno ozloglašena Teodora, Sofija, Martina, Irena, Teodora, supruge cara Leona VI. iz dinastije Makedonaca, kao i carica makedonske dinastije Teofano. Rad završava osvrtom na vladavinu carice Zoe i njene sestre Teodore, posljednje vladarice dinastije Makedonaca. Naposljetku, kao zaseban fenomen spomenuti su i ranobizantski utezi s prikazom carice, koji svjedoče o ulozi njezina lika u svakodnevnom životu.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 83 stranica, 34 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Bizant, bizantske carice, percepcija žena u Bizantu, prikazi bizantskih carica

Mentorica: dr. sc. Nikolina Maraković, izv. prof.

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Maša Buranji, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul umjetnosti antike i srednjeg vijeka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Prezentacija vladaričinog lika u Bizantu (od Konstantina Velikog do kraja makedonske dinastije)“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, rujan 2021.

Sadržaj:

Uvod.....	1
1. Percepcija žena u Bizantu	3
1.1. Položaj žena u Bizantu	3
1.2. Žene i kršćanska vjera	8
2. Bizantske carice od 325. do 1056. godine	10
2.1. Od dinastije Konstantina Velikog do teodozijanske dinastije (306. - 379.)	10
2.1.1. Helena (<i>Flavia Iulia Helena</i> , oko 250.- oko 330.)	11
2.2. Teodozijanska dinastija (379. - 457.)	14
2.2.1. Flacila (lat. <i>Aelia Flavia Flaccilla</i> , 356. - 386.)	14
2.2.2. <i>Aelia Galla</i> (preminula 394.)	16
2.2.3. Eudoksija (lat. <i>Aelia Eudoxia</i> , grč. Αιλία Εὐδοξία, preminula 404.)	16
4.1.1. Eudokija (<i>Aelia Eudocia Augusta</i> , grč. Εὐδοκία, oko 401. - 460.) i Pulherija (<i>Aelia Pulcheria</i> , grč. Πουλχερία, 398/399. - 453.)	17
2.3. Leonidska(457. - 518.) i Justinijanovna dinastija (518. - 602.)	20
2.3.1. Arijadna (<i>Aelia Ariadne</i> , grč. Ἀριάδνη, oko 450. - 515.)	20
2.3.2. Teodora (grč. Θεοδώρα; oko 500. - 548.)	31
2.3.3. Sofija (lat. <i>Aelia Sophia</i> oko 530. - oko/nakon 601.)	39
2.4. Od Heraklijeve (610. - 711.) do dinastije Makedonaca (867. - 1056.)	42
2.4.1. Martina (grč. Μαρτίνα, preminula nakon 641. g.)	43
2.4.2. Irena Sarantapekaina (grč. Ειρήνη Σαρανταπήχαινα, oko 752. - 803.)	46
2.4.3. Teodora (grč. Θεοδώρα, oko 815. - nakon 867.)	49
2.5. Makedonska dinastija (867. - 1056.)	52
2.5.1. Supruge Leona VI. Mudrog (grč. Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφός, 866. - 912.)	52
2.5.2. Teofano (grč. Θεοφανώ, 941. - preminula nakon 978.)	55
2.5.3. Zoe (grč. Ζωή Πορφυρογέννητη, oko 978. - 1050.) i Teodora (grč. Θεοδώρα Πορφυρογενίτη, oko 980. - 1056.) Porfirogeneta	57
5. Utezi s likom carice	68
6. Zaključak.....	73
Literatura:	76
Slikovni prilozi:.....	78
SUMMARY	83

Uvod

Na pitanje: „Tko su bili Bizantinci?“ Dion C. Smythe dovitljivo je i pomalo ironično sročio odgovor i Bizantince definirao kao ljude koji su stanovali na području istočnog Mediterana, govorili grčki, a nazivali se Rimljanima, živjeli na vrhovima stupova, krali tuđe relikvije i kopali ljudima oči.¹ Iako ovaj odgovor ne treba shvatiti ozbiljno, čak djelomično odgovara percepciji Bizanta od strane zapadnog, suvremenog društva. Bizant se, među ostalim, u srednjovjekovnoj povijesti ističe i položajem svojih žena i mnogim istinski moćnim i utjecajnim vladaricama.

U bilo kojem sloju srednjovjekovnog društva, u bilo kojem periodu srednjeg vijeka, žene su imale manje prilika i izbora u životu od muškaraca, iako se na njih gledalo kao na svojevrsno bogatstvo – one su muškarcima bile potrebne kako bi vodile kućanstva i osigurale nasljednike.² S druge strane, žene na pozicijama moći percipirale su se kao politički akteri, čija su djela kroničari hvalili ili kritizirali, pa ih se tako nekad ne gleda *samo* kao zastupnice svojih sinova i očeva, već ponekad i kao punopravne nasljednice svojih očeva, što je svakako u kontrastu s pogledom na žene poput onog Tome Akvinskog koji ih je smatrao *nepotpunim muškarcima*.³ Govoreći o ženama na pozicijama moći, točnije vladaricama, one su u srednjem vijeku imale specifične karakteristike. Idealna je vladarica morala pokazivati odlučnost i osobnost, producirati nasljednika kako bi se održala dinastija i biti figura političke moći čiji temelj je upravo njen brak s vladarom. „Sudjelovanje kraljice u zemaljskoj vladavini kao božanski autoritet uspostavljen putem braka jedna je od ključnih komponenti svake ceremonije krunjenja kao javnog čina legitimacije.“⁴

U Bizantu, za razliku od zapadnog dijela Carstva, svjedoči se kontinuiranom utjecaju žena na politiku i kulturu. Ženama je ovakav utjecaj omogućen specifičnim uvjetima u bizantskom društvu, točnije, kombinacijom uvažavanja rimskog prava, grčkog obrazovanja i tradicije te prakse krišćanske monogamije. Žene su u Bizantu tako bile obrazovanije od svojih

¹ Dion C. Smythe, „Insiders and Outsiders“ u: Liz James (ur.) *A Companion to Byzantium*, West Sussex: Wiley - Blackwell Publishing, 2010., str.67.

² Judith Bennett, Ruth Karras „Women, Gender, and Medieval Historians“ u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook Of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str: 2, 10.

³ Isto, str.10.

⁴ Amalie Föbel „The Political traditions of Female Rulership in Medieval Europe“ u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook Of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str. 71.

suvremenica na Zapadu, dok su zakoni omogućavali Bizantinkama jednaka prava nasljedstva svojih roditelja kao i sinovima, uz – za one na vrhu društvene ljestvice – mogućnost ostvarivanja vlastitih prihoda putem iznajmljivanja svojih posjeda. Nije naodmet primijetiti kako – iako se i u Bizantu to pravo ženama nekada oduzimalo – žensko pravo na nasljedstvo nije univerzalno usvojeno ni u 21. stoljeću, a oduzimanje nasljedstva ženskoj djeci nije nepoznato ni na ovim prostorima. Govoreći o povoljnijem položaju žena u Bizantu ne treba zanemariti ključnu ulogu Konstantinove majke Helene čija uloga u sinovoj vladavini postavlja uzor njenim nasljednicama koje postaju aktivnije u gradnji, darivanjima i sudjelovanju u vlasti. Pozicija carice naglašena je i veličinom njenih odaja i njenom pratnjom, njenim slugama eunusima koji su imali identična zaduženja kao carevi sluge – primjerice rizničari, sluge koji organiziraju ceremonije i slično. Na kraju, prisutnost carice na dvoru bila je neophodna za njegovo normalno funkcioniranje, jer je zbog podjele dvorjana na muške i ženske carica morala biti prisutna na svim slavljinama na dvoru.⁵

Stoga se ovaj rad fokusira upravo na percepciju žena u bizantskom društvu i prikaze bizantskih carica od 325. godine do 1056. godine. Prikazi kao takvi, i ikonografija prikazanih motiva, svjedoči važnosti ovih vladarica i razini njihova utjecaja.

⁵ Vidi u: Judith Herrin, *Unrivalled Influence: Women And Empire In Byzantium*, Princeton, Ney Jersey: Princeton University Press.

1. Percepcija žena u Bizantu

1.1. Položaj žena u Bizantu

U odnosu na poznate uloge žena u periodu klasičnog Rima, nizak status u ranom srednjem vijeku u Europi i potpuno podređen položaj u islamskim zajednicama osnovanim u 7. stoljeću, žene u Bizantu pokazuju se kao prilično utjecajne. Ovo se vidi na primjeru prominencije mnogih carica i aristokratkinja koje su djelovale na život na dvoru, bile ekonomski aktivne i ostavile za sobom pisanu ostavštinu demonstrirajući pritom kvalitetu vlastitog obrazovanja.⁶ Pismenost je općenito bila veća na Istoku nego na Zapadu, a očigledno je i da su neke žene bile iznimno obrazovane o klasičnoj grčkoj misli. Ana Komnena (grč. Ἄννα Κομνηνή, bizantska princeza i povjesničarka, 1083. - oko 1153.) svakako je najpoznatija među njima, ali i druge, niže rangirane dvorjanke učile su klasični grčki i pisale poeziju i himne. Obrazovanje žena imalo je i diplomatsku ulogu, to jest, pripremalo je bizantske princeze koje su boravile izvan Bizanta na njihovu funkciju ambasadorica Bizanta, kao što je to bila primjerice Teofano (grč. Θεοφανώ, oko 955. - 991.), bizantska princeza koja je udajom za Otona II. postala rimsko-njemačka carica, a kasnije je vladala u ime sina Otona III.⁷

Općenito govoreći, većina pisaca izražava pozitivne stavove o ženama, onda kada su one zatvorene unutar obiteljskog života, dok je bilo kakvo odstupanje od takvog načina života proklinjano od strane crkve. Stoga se zaključuje kako je percepcija žena u Bizantu bila dvojaka. Unutar bizantske kršćanske tradicije žene se doživljavalo kao primjere vrlina, djevice, blažene majke i svete udovice. Nasuprot tome, prostitutke i djevojke koje se smatralo razuzdanima, ili pak obične žene koje su, primjerice, jednostavno voljele plesati u javnosti predstavljane su kao ugroza aktualnom društvenom poretku.⁸ Jasno je, dakle, da se uloge žena u javnosti ne mogu usporediti s ulogama dostupnim muškarcima. Ipak, neke su bile uključene u prodajne aktivnosti – radile su u malim obrtima ili vodile vlastite obrte od kuće, prodavale pripremljenu hranu na ulici ili prodavale proizvode u gradu. U 10. stoljeću javljaju se zapisi o dvije aristokratkinje, Eudokia Hetairiotesa i Sofija, koje su bile vlasnice trgovina i vjerojatno zapošljavale žene u svojim buticima. Također, djelovanje žena u predstavama i zabavama bio je oblik javnog djelovanja dostupan ženama koji im je omogućavao da postanu

⁶ Herrin, 2013., str.XVI.

⁷ Herrin, 2013., str. XVIII.

⁸ Herrin, 2013., str. 127,128.

slavne i ozloglašene. Uz to, kako se smatralo neprimjerenim da se muškarci bave ženskim tijelima, žene su bile te koje su radile kao liječnice drugih žena i kao primalje.⁹

Majčinstvo se smatralo temeljnom ženskom ulogom i majke su bile te koje su uvodile djevojčice u ženski rad, primjerice pređenje i pletenje. U nekim slučajevima djevojkama se prenosila i profesionalna obuka, kao što je ona zabavljačice, gostioničarke ili čak prostitutke. Kako je ženski rad u kontekstu ruralnih zajednica uključivao i poljoprivredne zadaće, postoje prikazi u ilustriranim rukopisima koji prikazuju žene kao sudionice u agrikulturnim zadacima poput mužnje krava, ovaca ili koza, brige oko peradi, podrezivanja loze i slično. Međutim, zbog nedostatka zapisa o zanatima i poslovima kojima su se bavile žene, teško ih je točno definirati. Mnogi indirektni dokazi upućuju da su žene sa posebnim kompetencijama sudjelovale u iznimno važnim životnim događajima od rođenja do smrti – primalje koje su pomagale ženama da dijete sigurno porode ili pak narikače koje žaluju za pokojnikom tradicionalnim funerarnim napjevima (*myrologoi*) – uloge koje su zahtijevale određena profesionalna znanja.¹⁰ Iako o ženama u srednjem vijeku nemamo toliko zapisa kao o muškarcima, uočavaju se različitosti u dobi žena i muškaraca koje ukazuju na to da su odrasle ženske osobe ranije u životu dostizale određene ciljeve – žene napreduju kroz stadije života ranije nego muškarci.¹¹ Ovo nije začudna informacija, i gotovo je ustaljen obrazac kroz povijest, međutim zanimljivo je kako zapisi u prilog tome sežu i do srednjeg vijeka.

Stupanjem u brak Bizantinke stječu vlastitu imovinu u obliku miraza i poklona od supruga. Iako je suprug kontrolirao imovinu žene, ona je pravno gledano pripadala njoj i nije se smjela prodavati bez ženinog eksplicitnog dopuštenja. Žene su također imale pravo ostaviti svoju imovinu sukladno vlastitim željama i, očekivano, najčešće su ju ostavljale djeci. Iako su muškarci često zlorabili vlasništvo svojih supruga i u pravnim zapisima postoje mnogobrojni primjeri žena čije imovine su pronevjerene, neosporivo je kako su žene imale određenu sigurnost koju im je omogućavala vlastita imovina, kao što je primjerice samostalna odluka o ponovnoj udaji u slučaju smrti prvog supruga.¹²

Nasuprot stupanja u brak, odbijanje udaje smatralo se najozbiljnijim remećenjem uobičajenih očekivanja od žena. Odabirom samačkog života, žene su se uglavnom pozivale na legitimnu

⁹ Vidi u: isto.

¹⁰ Vidi u: isto.

¹¹ Vidi u: Eve Davies „Age, Gender and Status: A Three-Dimensional Life Course Perspective of the Byzantine Family“ u: Leslie Brubaker, Shaun Tougher (ur.) *Approaches To The Byzantine Family*, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2013.

¹² Isto, str. 141.

alternativu posvećivanja svog života vjeri. Kako se ovo smatralo izrazom duboke pobožnosti i istinske privrženosti vjeri, obitelji koje su se nekad u takvim situacijama bunile i pokušavale žene spriječiti u tom naumu – pogotovo kada se radilo o mladim nasljednicama koje su svoje bogatstvo htjele darovati potrebitima ili ih donirati crkvi – bile su primorane prihvatiti ovakve životne odabire. Tako su žene koje su stupale u samostane postale Kristove nevjeste putem ceremonija koje su simbolizirale duhovnu bračnu zajednicu, a taj novi period u njihovom životu označen je i šišanjem kose i nošenjem crnih ogrtača kao svojevrsni ekvivalent tonzuri i habitu monaha.¹³ Naravno, postavlja se pitanje jesu li sve žene koje su se odlučivale za ovakav životni put zaista osjećale takvu intenzivnu privrženost kršćanstvu ili im je, što se čini vjerojatnije, odlazak u samostan omogućavao jedini društveno prihvatljivi bijeg od neželjenog braka.

Dobrostojeće Bizantinke u brak su mogle stupati i putem odabira na sajmovima mladenki koji se se organizirali kada bi princ bio spreman za ženidbu, prilikom čega bi dvorjani obilazili obližnje gradove u potrazi za mladenkom iz dobrostojeće provincijske obitelji čija bi ljepota zadovoljila kriterije odbora, a kasnije i same carice. Kathryn Ringrose spominje izvještaj izložbe mladenki iz djela *Filareteov život* koje je napisao njegov unuk Niketas. koji opisuje odabir Marije iz Amnije (grč. Μαρία, oko 770. - nakon 823.) kao mladenke za Konstantina (grč. Κωνσταντῖνος C', oko 770. - prije 805.), sina carice Irene (grč. Ειρήνη ἡ Ἀθηναία, 752. - 803.) u ranom 9. stoljeću.¹⁴ Tom prilikom dvorjani stižu u Paflagoniju¹⁵ gdje su zapazili Filareteove tri unuke koje im predstavlja njihova majka i koja ih, uz desetak drugih djevojaka, prati u Konstantinopol. Prilikom prezentacije na dvoru Marija je odabrana kao nevjesta i ubrzo se udaje za Konstantina VI., a njene sestre također se udaju za prestižne supruge.¹⁶

Ljepota je bila izrazito važna u bizantskom društvu. Vraćajući se na činjenicu da se u Bizantu govorilo grčkim jezikom i da su se preuzele antičke tradicije, valja spomenuti kako je jedna od njih bila i grčka tradicija vjerovanja da ljepota tijela reflektira ljepotu duše. Tako je preuzeta tradicija brige o tijelu u vidu pažljivog održavanja i društvenog uvjetovanja. Standardi ljepote su, za razliku od suvremenih, detaljnije opisani za muškarce nego za žene pa iz ranog perioda carstva nisu dostupni mnogi opisi, ali uvid u standarde aristokratske ljepote pronalazi se u izvještajima o upravo spomenutim bizantskim sajmovima mladenki iz 9.

¹³ Isto, str. 141, 142.

¹⁴ Isto, str. 366.

¹⁵ Antička pokrajina u Anatoliji, u Maloj Aziji (op.a.).

¹⁶ Herrin, 2013., str. 88.

stoljeća.¹⁷ Tako se, primjerice, oči i obrve ocjenjuju po tradicionalnim grčkim standardima fizionomije, a posebno se cijeni svjetla kosa – plava ili crvena, kao i svijetla put kod žena, koja upućuje na to da osoba vrijeme provodi uglavnom u zatvorenim prostorima.¹⁸

Fizička ljepota spominje se i u djelu Konstantina VII. Porfirogeneta (grč. Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, 905. - 959.) *De Cremoniis aulae byzantine*, traktatu iz 10. stoljeća, koji dvorske ceremonije promatra na gotovo enciklopedijski način i opisuje ih iz perspektive dvorskih službenika koji priređuju te sekularne rituale.¹⁹ Kathryn Ringrose navodi kako *De Cremoniis* jasno naglašava ljepotu kao dio javnog imidža bizantskog dvora:

„Dvorjani, posebice oni koji su u javnosti stajali najbliže carskoj obitelji, birani su zbog svoje ljepote. Ljepota i dostojanstvo zemaljskog dvora u Konstantinopolu težilo je replicirati zamišljen rajski dvor, s carskom obitelji kao predstavnicom rajske obitelji, dok su eunusi na dvoru koji su se isticali svojim izgledom predstavljali rajske anđele.“²⁰

Odjeća i ornamentacija također predstavljaju status i važnost osobe, ali i rodni status, upućuju na to o kakvom se ritualu radi, koje je doba godine i u kojoj je mjeri ceremonija religiozne ili svjetovne prirode. Sve ovo *upisano* je na odore koje nose ključni ljudi na dvoru. Najbolji dokazi u prilog važnosti odjeće su primjerice mozaik Justinijana i Theodore u Ravenni i kasniji oslici u gornjoj galeriji Svete Sofije s prikazima careva i carica. Boje, materijali i uzorci ušiveni u svilene tkanine na odjeći određuju rang onog tko ju nosi, a određeni praznici zahtijevaju posebne boje i nakit. Tako je, primjerice, nošenje većih bisera dopušteno samo carskoj obitelji i njihovim eunusima, ali i njihovim konjima.²¹ Prikazivanje raskoši postaje standard u Bizantu – uobičajeni su prikazi carica optočenih nakitom, biserima i dragim kamenjem, što je u kontrastu s ranijim, skromnijim prikazima rimskih carica. Tako primjerice Livija (lat. *Livia Drusilla*, 59./58. g. pr. Kr. - 29. g. n. Kr.), unatoč tome što je bila jedna od naj imućnijih žena u Rimu, nije prikazivana tako da se naglasi njeno bogatstvo i raskoš. Ona se prikazuje naglašavajući vrline koje su se tradicionalno pripisivale i najviše cijenile kod Rimljanki, a to su krepost i plodnost – prikazi vladarica kao izuzetno krijeposnih s jedne, i izuzetno plodnih s druge strane, bit će standardizirani sve do vladarica teodozijanske kuće 4. stoljeća. Element plodnosti naglašava se i kod Konstantinove majke Helene (grč. Ἑλένη, lat. *Flavia Julia Helena*, oko 246/248. - oko 330.) jer ju to čini dinastičkim matrijarhom poput

¹⁷ Kathryn Ringrose „The Byzantine Body“ u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook Of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str. 365.

¹⁸ Ringrose, 2015., str. 366.

¹⁹ „De Cremoniis“ u: *Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 1*, (ur.) Alexander P. Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991., str. 595.

²⁰ Ringrose, 2015., str. 366.

²¹ Isto, str. 367.

onih Julijejsko-Klaudijejske dinastije, a samo naglašavanje plodnosti kroz prikaze majki-božica i personifikacija bitno je kako bi se istaknula činjenica da caričina plodnost i rađanje nasljednika omogućava održavanje dinastije. *Aelia Flavia Flaccilla* (356. - 386.) bila je prva carica kod koje ta plodnost i mogućnost donošenja djece na svijet nije eksplicitno naglašena jer da bi se to naglasilo morala bi se iskoristiti poganska referenca (personifikacija, božanstvo, itd.), što ne bi bilo u skladu s posvećenošću kršćanskoj vjeri. Stoga se može govoriti o kristijanizaciji carstva kao elementu koji igra važnu ulogu u promjeni načina prikazivanja carica. Carice se kasnije prikazuju i u pobjedi sa svojim carevima ili zajedno na prijestoljima kao što je slučaj s Justinom II. (grč. Ἰουστῖνος, lat. *Imperator Caesar Flavius Iustinus Augustus*, oko 520. - 578.) ili Sofijom (lat. *Aelia Sophia*, oko 530. - oko 601.).²²

Uz već spomenuto, kada se govori o poziciji i pravima žena u Bizantu, svakako valja spomenuti Justinijanov zakon. Justinijanova (grč. Ἰουστινιανός, lat. *Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus*, 482. - 565.) reforma zakona bila je cjelokupna reforma zakonskog sustava i kao takva se nije bavila samo pitanjima položaja žena, ali je zahvaćala i takve regulative pa, između ostalog, donosi oštrije kazne za zločine počinjene nad ženama.

„Justinijanov zakon, koji bez sumnje oblikuje sam Justinijan, navodi kako teži pomoći ženama koje žive nedostojnim načinom života zbog 'slabosti svog spola' (*imbecillitate sexus*) da se vrate poštenom načinu života.“²³ Justinijanovo zakonodavstvo pokazuje „odlučnost braniti status žena i njihov položaj u braku“ i to je posebno naglašeno 530-ih godina kada je iznesen program reforme prava koji se uvelike tiče braka i obitelji. Ravnopravnost spolova naglašava se na više mjesta – naglašavanje kako nema razlike među spolovima kada se govori o službi Bogu; zalaganje za jednake kazne za žene i muškarce; iznošenje opravdanih razloga za rastavu braka; podržava se neraskidanje braka građanina i oslobođene osobe (prethodno u ropstvu), čak i u slučajevima kada muževi postanu senatori. Također, regulirajući položaj žena u društvu, donose se zakoni koji dopuštaju glumicama da se odreknu svoje profesije uz kažnjavanje onih koji ih pokušavaju spriječiti u tom odricanju; glumicama je dopuštena udaja za muškarce bilo kojeg ranga i statusa; zabranjuje se prisiljavanje žena na prostituciju. Donosi se legislativa o seksualnim prekršajima koja obuhvaća slučajeve silovanja, otmice i zavođenja *svih* žena, dok se u slučaju otmice robinja propisuje smrtna kazna, što je novost, jer prethodno se takvi zločini nisu procesuirali ako su žrtve bile žene nižih staleža, kao što su gostioničarke,

²² Vidi u: Diliana Angelova, „The Ivories of Ariadne and Ideas about Female Imperial Authority in Rome and Early Byzantium“ u: *Gesta*, Vol. 43, No. 1 (2004.).

²³ Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Oxfordshire: Taylor & Francis e-Library, 2002. (1. izdanje London:Routledge, 1999.), str.14.

glumice, robinje i sl. Naglašava se pravo žena na raspolaganje vlastitim mirazom – prije nego bi suprug smio zadužiti miraz svoje supruge, ona je eksplicitno morala dati svoje dopuštenje dva puta, jer se uzimalo u obzir da je prvi put možda bila pod utjecajem onog što joj je suprug rekao pa se kasnije predomislila.²⁴

1.2. Žene i kršćanska vjera

Kršćanstvo je, kao uostalom i većina svjetskih religija, suštinski patrijarhalno te su kroz povijest glavni akteri bili muškarci. Međutim, žene su oduvijek vezane uz vjeru i crkvu, iako im povijesno, uz određene iznimke, nije omogućeno djelovanje unutar vjere po kojem bi ostale zapamćene. Kao što će se izložiti u ovom poglavlju, žene su vjeru shvaćale kao osobno važnu i posebno su bile vezane uz ikone, koje su im omogućavale da svoju religioznost dožive u okviru vlastitog doma za kojeg su, kao što je već spominjano, ionako bile više vezane od muškaraca. Također, valja istaknuti i ulogu bizantskih vladarica u procesu vraćanja ikona nakon perioda ikonoklazma čime se carice Irena (grč. Ειρήνη, oko 752. - 803.) i Teodora (grč. Θεοδώρα, oko 815. - nakon 867.) smještaju upravo među one iznimke žena čije je političko djelovanje u okviru crkve ostalo relevantno i zapamćeno do danas.

Općenito, smatra Judith Herrin, u periodu ranog kršćanstva razvijene se četiri uloge žena posvećenih vjeri: mučenice, posvećene djevice, žene koje služe kao *ministrae* i one koje djeluju kao zaštitnice i pokroviteljice vjere. Mučenice se ističu u ovoj skupini kao žene koje su putem progona i mučeništva postizale ravnopravnost s muškarcima, jer ni kršćanska ni carska vlast ne čini razliku muškaraca i žena u kontekstu mučeništva.²⁵

Kako je već spominjano, one žene koje su bile posebno posvećene vjeri, ili su pak htjele izbjeći udaju, mogle su otići u samostan. Ženski samostan predstavlja oblik izražavanja vjere dostupan ženama koji je donekle javan i koji im je pružao discipliniranu rutinu religioznog života pod upravom žene na čelnoj poziciji. Ipak, valja napomenuti kako ni samostani nisu bili u potpunosti autonomni i u ovlasti žena jer su ovisili o vanjskoj intervenciji svećenika koji donosi euharistiju. Ali pod upravom opatice, časne sestre bile su odgovorne za sve aspekte samostanske organizacije – od obrazovanja do upravljanja nekretninama. Iako nije bilo

²⁴ Vidi u: Garland, 2002.

²⁵ Herrin, 2013., str. 135.

rašireno kao u muškim samostanima, i u ženskim samostanima zabilježeno je izvođenje liturgijskih napjeva i prepisivanje rukopisa.²⁶

Međutim, one žene koje nisu bile vezane uz samostane, najčešće su svoju vjeru prakticirale unutar svog doma, štjujući ikone.

Ikone predstavljaju najkarakterističniji fenomen bizantske umjetnosti, te definiraju njezinu estetiku, a ujedno predstavljaju i raskid s klasičnim izvorima. Pojam potiče od grčke riječi *eikon* koja obuhvaća sve vrste prikaza, čak i skulpturu. U povijesti umjetnosti ovaj pojam primarno označava prikaz svete osobe naslikan na drvenoj plohi i namijenjen štovanju, a proširenjem značenja, pojmom ikona nazivaju se i zidne slike, mozaici i minijature.²⁷ Kršćanske ikone javljaju se već oko 200. godine nove ere, a kako su smatrane adaptacijom poganskog običaja već od svoje pojave izazivaju polemike. I ti rani spomeni ikona referiraju se na iskazivanje pobožnosti unutar domaćinstva, a upravo dom ostaje primarno mjesto razvoja kulta štovanja ikona kroz cijelu povijest pravoslavlja. Svako kućanstvo je tako imalo poseban kut kuće rezerviran za postavljanje i štovanje ikona, takozvani *to eikonostasi*.²⁸ Tadašnji kroničari navode kako su žene svoju vjeru izražavale i održavale kroz privatni odnos sa svecima putem ikona u svojim domovima, iako naravno ne postoje zapisi od strane običnih žena o tome kako su se one osobno povezivale s ikonama. Ipak, spominje se kako su se žene osjećale posebno povezano sa svecima prikazanim na ikonama, pa čak primale poruke i upute od njih koje su ojačavale njihovu vjeru i produbljivale njihove prakse štovanja. Moguće je da su takvi izvještaji donekle fabricirani kako bi osigurali pobjedu nad ikonoklazmom 787. godine i 843. godine. Unatoč tome, razvidno je kako su žene imale koristi od osobnog kontakta s ikonama i izravnog odnosa s njima po čemu se nisu nužno razlikovale od muškaraca, ali valja napomenuti kako je muškarcima štovanje ikona bila samo jedna od mnogih vjerskih praksi koje su im bile dostupne.²⁹

Logično je zaključiti kako je privrženost žena ikonama povezana s njihovim životnim statusom koji nalaže da su primarno vezane uz dom, imaju ograničen pristup crkvama, nisu sve mogle težiti monastičkom idealu, a izražavanje vjere unutar sekularnog društva bilo je ograničeno. „Budući da im je božanski blagoslov bio potreban kako bi im život učinio

²⁶ Isto, str. 138.

²⁷ Thomas F. Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance*, New York: Harry N. Abrams, 1998., str.43.

²⁸ Mathews 1998., str 45.

²⁹ Herrin, 2013., str. 38.

podnošljivijim svesrdno su se uzdale u ikone.“³⁰ Najpoznatije su svakako Irena (grč. Εἰρήνη, oko 752. - 803.) i Teodora (grč. Θεοδώρα, oko 815. - nakon 867.) koje su vratile službenu politiku štovanja ikona nakon perioda ikonoklazma – Irena 787., a Teodora 834. godine.

Štovanje ikona i dalje pruža vjernicima način iskazivanja privatne odanosti i privrženosti kakvu nije moguće iskazati putem redovnih crkvenih misa. Stoga ikone ukazuju na nepromijenjenu tradiciju koja seže u rane periode kršćanstva kada su žene, marginalizirane i bez mogućnosti obnašanja adekvatne i zadovoljavajuće uloge u društvu i Crkvi, pronašle način kako izraziti svoju posvećenost vjeri putem ikona.³¹

2. Bizantske carice od 325. do 1056. godine

Diplomski rad donosi biografije i prikaze bizantskih carica od Konstantinove majke Helene (lat. *Flavia Iulia Helena*) koja stupa na vlast 325. do Teodore Porfirogenete (grč. Θεοδώρα Πορφυρογενίτη, oko 980. - 1056.) koja vlada 1056. godine. Kako se radi o periodu dugom 731 godina, u sklopu ovog rada nije moguće posvetiti jednaku pažnju svakoj od vladarica, niti su one jednako zastupljene u povijesnim i suvremenim izvorima, pa se naglasak stavlja na one carice koje su se istaknule kao posebno utjecajne. Za biografije carica rad se primarno, ali ne isključivo, oslanja na knjige autorica Lynde Garland i Anne McClanan.

2.1. Od dinastije Konstantina Velikog do teodozijanske dinastije (306. - 379.)

U periodu od stupanja Konstantina Velikog (lat. *Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus*, 272./273. - 337.) na vlast do vladavine Teodozija (lat. *Flavius Theodosius*, 347. - 395.) kao najprominentnija ženska figura ističe se Konstantinova majka Helena. Konstantinovoј dinastiji, među ostalima, pripadaju i njegova supruga Fausta (lat. *Flavia Maxima Fausta*, 289. - 326.), te kći Konstanca (lat. *Constantia* ili *Constantiana*, rođena između 307. i 317. - preminula 354.). Međutim, u kontekstu ovog rada valja se ipak posvetiti

³⁰ Isto, str. 61.

³¹ Isto, str. 152.

Heleni koja je važna kako zbog svoje uloge u širenju kršćanstva i po korištenju svojih mnogih – caricama prethodno nedostupnih – ovlasti, tako i zbog načina prikazivanja ove carice.

2.1.1. Helena (*Flavia Iulia Helena*, oko 250.- oko 330.)

Helena je rođena u Drepanonu, bila je skromnog porijekla i navodno radila kao gostioničarka kada je upoznala Konstancija Klora (lat. *Flavius Valerius Constantius*, oko 250.- 306.) s kojim je dobila sina Konstantina. Helena zauzima jednako važno mjesto u carstvu kao i Fausta, Konstantinova žena, te obje dobivaju status *auguste* oko 325. godine. Uz Helenu se vežu mnoge priče i legende, najistaknutija od kojih je Helenin navodni pronalazak Svetog križa s kojim je često i prikazana.³²

Konstantin, kao osnivač *Novog Rima*, postavlja novi ideal za careve koji će doći nakon njega i koji će se, umjesto s Romulusom ili Augustom odsada uspoređivati s Konstantinom i težiti tome da ih se proziva „Novim Konstantinom“. Uzdižući Helenu na razinu suvladarice Konstantin uzdiže i njen status kao ženske suosnivačice Konstantinopola, na koju će se kasnije referirati carice pa će tako, uz „Novog Konstantina“ za careve, posebna čast pripasti caricama koje će se prozivati „Novim Helenama“. Helena nije bila partnerica samo na simboličnoj razini već se bavila poslovima svog sina u Rimu, gdje boravi od 312. godine do svoje smrti. 324. godine, kada Konstantin postaje samostalni vladar i počinje nositi carsku dijademu, sa sličnim dijademama počinju se prikazivati i njegova supruga Fausta i majka, što upućuje na činjenicu da je Konstantin dobrovoljno dijelio simbol svoje carske moći sa svojim *augustama*.³³

Helena je dijelila milodare i odobravalala pomilovanja u vlastito ime, djelovala kao mecena, donirala vojsci, koordinirajući milodare s Konstantinom koji joj povjerava vlast nad carskom riznicom. Još jedna Helenina ovlast naglašava razmjere njene moći – carica je bila u mogućnosti dijeliti oprost zatvorenicima i protjeranima, vjerojatno prvenstveno kršćanima koje je progonio Licinije (lat. *Valerius Licinianus Licinius*, oko 265.- 325.), što je do tada bila

³² „Helena“ u: *The Oxford Dictionary Of Byzantium (Volume 2)*, Alexander P. Kazhdan (ur.), New York: Oxford University Press, 1991., str. 909.

³³ Diliana N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*, Oakland: University of California Press, 2015., str. 118,120.

ovlast isključivo cara koji putem carskog dekreta može dozvoliti povratak prognanicima ili ukidanje zatvorske kazne.³⁴

Spisatelji Euzebije i Ambrozije naglašavaju Heleninu carsku pobožnost – Euzebije naglašava njenu izgradnju crkava, posebice onih u čast Kristova života, a Ambrozije govori o pronalasku i korištenju svetih relikvija. Kasnije carice pod utjecajem Helene imitiraju ove karakteristike služeći kao pokroviteljice crkava, tražeći relikvije, zalažući se u teološkim debatama.³⁵

Nije poznato kada Helena boravi u Konstantinopolu, a ne postoje ni konkretni dokazi točnih graditeljskih aktivnosti, ali njeno ime povezuje se s dva područja unutar grada – *Augusteion*, trg pred palačom na kojem Konstantin odaje počast Heleni postavljajući na njega porfirni stup s kipom carice i *Helenianai* – četvrt nazvana po carici u kojoj se nalazio kompleks čija izgradnja joj se pripisuje i koji uključuje kupalište, palaču i crkvu. Uz caricu se veže i grad Helenopolis kojeg Jeronim prepoznaje kao Helenin rodni grad Drepanon.³⁶

Govoreći o Heleni, valja se referirati i na priču koja se uz ovu caricu najviše veže, a to je ona o pronalasku Svetog Križa. Tijekom druge polovice 320-ih godina tlo se čistilo kako bi se postavili temelji za novu crkvu u Jeruzalemu, crkvu Svetog Groba koja je posvećena 355. godine, prilikom čega su pronađeni fragmenti drva za koje se tvrdilo da su ostaci križa na kojem je Krist bio razapet. Dakle fragmente su pronašli radnici, a navodno je jeruzalemski biskup Marcius bio taj koji je obavijestio Konstantina o ovom pronalasku. Pedesetak godina kasnije pronalazak se pripisuje Heleni.³⁷ Ambrozije navodi kako je Helena otkriveni Sveti Križ i Svete Čavle poslala Konstantinu, koji ovaj pronalazak tumači kao potvrdu kršćanstva monarhije, čime se omogućuje carevima da se službeno predstavljaju kao kršćani. Ambrozije na ovaj način ujedno objašnjava i zašto s Helenom počinje prikazivanje carica kao figura autoriteta – Helena se u ovom kontekstu javlja u aktivnoj ulozi stvaranja kršćanske monarhije, a njene se nasljednice onda također prikazuju kao figure autoriteta putem svog simboličkog podrijetla od Helene, to jest, putem nasljeđivanja Helenine uloge.³⁸

³⁴ Isto, str. 145.

³⁵ Vidi u: isto.

³⁶ Vidi u: isto.

³⁷ Timothy Barnes, *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, West Sussex: Wiley – Blackwell Publishing, 2014. (1. izdanje 2011.), str.31.

³⁸ Angelova, 2004., str.8.

1. Brončani novčić (*follis*) s prikazom carice Helene, Antiohija, oko 325.

Prikazi Helene na kovanom novcu obilježavaju prijelaz na novu vrstu prikaza, a u radu se prikazuje primjer iz Antiohije datiran oko 325. godine. Prethodno rimske carice nisu prikazivane s posebnim obilježjima moći, već eventualno s ukrasima u obliku polumjeseca na glavi uz natpis *Augusta* ili *Diva Augusta*. Prvi znak promjene pojava je dijademe na glavi carice. Kada Konstantin postaje samostalni vladar 324. godine majku Helenu i suprugu Faustu proglašava *augustama*. Tada se Helena, na određenim primjerima i Fausta, prikazuju s dijademom, točnije - vrpcom oko glave optočenom dragim kamenjem koja se čini kao da je upletena u frizuru carice, kao što se vidi na prikazu brončane kovanice s Heleninin likom, čime se prikaz carice počinje ujednačavati s prikazom cara, koji se prikazuje sa sličnom dijademom. Dilia Angelova kao temeljnu razliku naglašava kako dijademe kod cara izgledaju kao konkretan atribut moći, dok se kod carice čine kao dio frizure i stoga kao dekorativni element. Na reversu, dakle na stražnjoj strani novčića, nalazi se personifikacija uz natpis *SECVRITAS REI PVBLICE* što znači sigurnost Republike, a i prikazan lik upravo je personifikacija sigurnosti, to jest, *Securitas*. Pripisivanje Heleni upravo ove personifikacije nadalje potvrđuje veličinu i važnost njene uloge. Prikazivanje personifikacije ili božanstva na reversu tipično je za rimske numizmatičke prikaze – primjerice, novčići s portretom cara Hadrijana na čijim reversima se nalazi Sol, Konkordija, ili pak Fortuna.³⁹ Stoga, ovaj novčić svjedoči upravo tome kako s Helenom započinju promjene u položaju i prikazu carice, ali valja napomenuti kako se i dalje slijedi rimski način prikazivanja.

Nakon ključne promjene u prikazu, carice će s vremenom biti prikazivane sa svim atributima carske moći osim vojne odore. Dakle, carice se s vremenom počinju prikazivati s dijademom,

³⁹ vidi: <http://www.ancient-roman-coin.com/hadrian-coins-imperial>.

noseći carsku odjeću, sjedeći na prijestolju i držeći žezlo i globus.⁴⁰ A upravo težnja prema prikazivanju sa svim atributima moći upućuje na neslaganje s argumentom o dekorativnosti dijademe koju nosi Helena. Iako je dijadema zasigurno imala i estetsku funkciju, to jest, kao dekoracija koja naglašava bogatstvo carice, čini se logičnim pretpostaviti da je također bila i atribut moći, pogotovo kada se uzme u obzir Helenin status i njene brojne ovlasti. Logičnije se čini zaključiti kako je dijadema kod carica bila upletena u kosu iz jednostavnog razloga što su kroz povijest ženske frizure raznolikije i više su se ukrašavale. Možda bi se stoga moglo reći da je estetsko bilo *uklapanje* dijademe u žensku frizuru, dok je sama dijadema bila atribut moći.

2.2. Teodozijanska dinastija (379. - 457.)

Teodozijanska dinastija započela je stupanjem na vlast Teodozija I. Velikog (lat. *Flavius Theodosius*, 347. - 395.) za vrijeme čije vladavine je Rimsko Carstvo posljednji put bilo jedinstveno, a nakon njegove smrti njegovi sinovi preuzimaju vlast – Honorije (lat. *Flavius Honorius*, 384. - 423.) na Zapadu i Arkadije (grč. Ἀρκάδιος, oko 377. - 408.) na Istoku.⁴¹ U kontekstu ovog rada teodozijanska dinastija služi kao odličan primjer kontinuiteta prominentnih ženskih figura koji je prethodno spominjan pa se tako iznose biografije, postignuća i prikazi carica ove dinastije, uz napomene o daljnjem razvoju ikonografije prikaza ženskih imperijalnih figura.

2.2.1. Flacila (lat. *Aelia Flavia Flaccilla*, 356. - 386.)

Aelia Flaccilla bila je prva supruga Teodozija I., koji je vladao od 379. do 395. godine, porijeklom je iz Španjolske i poznata je bila po svojoj brizi za siromašne:⁴² „Grgur iz Nise opisuje njene karakterne osobine, a jedna od najistaknutijih bila je njena filantropija koja se manifestirala u velikodušnim darivanjima siromašnima.“⁴³ Flacila je nosila titulu *auguste* nakon što ju je okrunio sam Teodozije.⁴⁴ Pojavljuje se na kovanom novcu.

⁴⁰ Angelova, 2015., str. 184, 185.

⁴¹ Vidi u: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60849>.

⁴² Vidi u: Kenneth G. Holum, *Theodosian Emperresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 1989.

⁴³ AnneMcClanan, *Representations of Early Byzantine Emperresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 19.

⁴⁴ Vidi u: Holum, 1989.

2. Zlatni novčić (*solidus*) s prikazom carice Aelie Flaccille, Konstantinopol, 383.- 386.

Kovanica s prikazom Flacile iz Konstantinopola koja se datira 380-ih godina također donosi prikaz carice s dijademom vezanom vrpčama oko glave, kao što je bio slučaj i kod prikaza Helene i Fauste. Novost koju uvodi Flacila u standard prikazivanja carica jest *paludamentum* zakopčan ukrasnom fibulom na desnom ramenu. Moguće je da su se neke prethodne *auguste* također prikazivale s *paludamentumom*, vojnim plaštem koji nose carevi i koji postaje jedan od simbola moći, ali kao što je napomenuto, s Flacilom to postaje standardni motiv na prikazima. Flacila se prikazuje bogatije okićena od svojih prethodnica i njena dijadema ima izgled razrađene carske krune, a uz to nosi i ogrlicu i naušnice što upućuje na zaključak kako s Flacilom ne započinje samo dijeljenje više carskih atributa već i naglašavanje raskoši koje se danas smatra karakterističnom za bizantske likovne prikaze.

Na reversu ovog solidusa nalazi se krilata Viktorija koja sjedi i na štit ukucava znak Hi-Ro, to jest, Kristov monogram, uz natpis SALVS REI PVBLICAE.⁴⁵ Tako se i na Flacilinom primjeru vidi slijeđenje rimskih uzora, međutim posebno je zanimljivo kako se na reversu ovog novčića kršćanski motivi miješaju s poganskim što upućuje na zaključak kako poganske prakse i prikazi nisu nestali pojavom kršćanstva već su se asimilirali. Također, na ovaj način uspješno se istovremeno naglašava kako je Bizantsko carstvo kršćansko, uz antičko povezivanje vladara s pobjedom putem personifikacije pobjede Viktorije.

⁴⁵ Angelova, 2015., str. 186.

2.2.2. *Aelia Galla* (preminula 394.)

Aelia Galla, čija godina rođenja nije poznata, bila je druga supruga cara Teodozija I. za kojeg se udala nakon smrti njegove prve supruge Flacile 386. godine. Gala je trebala slijediti primjer svoje prethodnice i roditi potomke, ali od barem tri trudnoće samo jedno dijete preživjelo je do odrasle dobi, njena slavna kći Gala Placidija.⁴⁶ Prikazi ove carice nisu poznati.

2.2.3. Eudoksija (lat. *Aelia Eudoxia* , grč. Αιλία Εὐδοξία, preminula 404.)

Aelia Eudoxia supruga je Flacilinog i Teodozijeveg sina, cara Arkadija. Eudoksija je okrunjena 9. siječnja 400. godine i pretpostavlja se da ju je, kao i Flacilu, okrunio sam car i predao joj carsku dijademu i purpurni *paludamentum*.⁴⁷ Posebno se ističe njena posvećenost rađanju i odgoju djece. „Žena je dijelila postelju s Arkadijem devet godina i pet mjeseci, od čega je barem šest godina provela noseći carevu djecu.“ Nakon tri kćeri – Flacile, Pulherije i Arkadije, stiže iščekivani nasljednik Teodozije II., a zatim još jedna kći - Marina. Nakon Marine, rođene 403. godine Eudoksija ponovno ostaje trudna, međutim tragično umire pri pobačaju.⁴⁸

3. Zlatni novčić (solidus) s prikazom Aelie Eudoksije, Konstantinopol, 400.-404.

Od krunjenja 400. godine do smrti 404. godine kuje se novac s njenim likom koji slijedi oblikovanje Flacilinog, ali unosi i novosti. Tako je Eudoksija na primjeru iz Konstantinopola prikazana s rukom iznad glave koja ju kruni lovorovim vijencem i prepoznaje se kao *Dextera*

⁴⁶ Isto, str. 45.

⁴⁷ Isto, str. 65.

⁴⁸ Holum, 1989., str. 53, 54.

Dei.⁴⁹ Ikonografski model *Dextera Dei*, to jest, božje desnice koja blagoslivlja nije specifična niti za Bizant niti za teodozijansku dinastiju, već se koristi općenito kroz povijest umjetnosti. Primjeri ovakve ikonografije pojavljuju se u umjetnosti kako Istočnog, tako i Zapadnog Rimskog Carstva. U crkvi Sant' Apollinare in Classe u Ravenni na vrhu mozaika apside imamo božju ruku koja se spušta kako bi dodatno naglasila Isusovu božansku narav. Ruka se nalazi nad križem u čijem središtu se nalazi medaljon s Isusovim likom. Ovakav motiv prikazan je i na ikoni Bogorodice s Djetetom na tronu uz Svetog Jurja i Svetog Teodora iz 6. stoljeća koja se čuva u samostanu Svete Katarine na Sinaju. Također, vladarima koji su prikazani uz motiv božje ruke on daje legitimitet i poručuje promatraču da vladara blagoslivlja sam Bog. Takav prikaz može se naći primjerice iznad Karla Čelavog na Psaltiru Karla Čelavog u Vivijanovoj bibliji nastaloj sredinom 9. stoljeća ili na prikazu Otona III. iz Liutharovog evanđelistara koji nastaje krajem 10. stoljeća. Revers novčića slijedi prikaz Flacilinog – krilata Viktorija sjedi i ukucava znak Hi-Ro na štit, uz natpis kao na reversu novčića s prikazom Helene, SECVRITAS REI PVBLICE.

Također, carica Eudoksija je prikazivana i na izgubljenim javnim spomenicima – 400. godine Arkadije daje podići trijumfalni stup na kojem je carica prikazana uz njega. Bizantski tekst iz prijelaza 8. na 9. stoljeće, svojevrsni turistički vodič kroz Konstantinopol – *Parastaseis Syntomoi Chronikai* spominje više spomenika koji prikazuju caricu pa se tako spominju srebrne skulpture carice Eudoksije s kćerima, brončana skulptura na stupu, kao i još jedna na *Augusteionu*.⁵⁰

3.1.1. Eudokija (*Aelia Eudocia Augusta*, grč. Εὐδοκία, oko 401. - 460.) i Pulherija (*Aelia Pulcheria*, grč. Πουλχερία, 398/399. - 453.)

Carica Eudokija bila je supruga Teodozija II. (grč. Θεοδόσιος *Theodósios*; 401. - 450.) koji vlada još od 402. kada ga sa samo godinu dana starosti otac proglašava suvladarom, sve do svoje smrti 450. godine. Pulherija je bila sestra Teodozija II. i svojevrsna suparnica Eudokiji, što je pomalo ironično s obzirom na priče iz 8. i 9. stoljeća koje navode kako je upravo Pulherija Teodoziju skrenula pozornost na Eudokiju. Eudokija se ističe po gradnjama u Palestini, to jest Svetoj zemlji, gdje potiče izgradnje mnogih objekata, među kojima su i crkva Svetog Petra i crkva Svetog Stjepana. S druge strane, Pulherija, koja se rano u životu

⁴⁹ Holum, 1989., str. 65.

⁵⁰ McClanan, 2002., str. 19.

zavjetovala na celibat, okreće se pokroviteljstvu u slavu Bogorodice pa tako osniva crkve Bogorodice od Blahernaja, Bogorodice Hodegetrije i Bogorodice od Halkoprateje. Privrženost Bogorodici može se povezati s kultom Djevice Marije koja je na koncilu u Efezu 431. godine proglašena *Theotokos*, to jest, proglašena Bogorodicom, a dodatno se popularizira i putem Eudokijinog otkrića ikone Djevice Marije koju je navodno naslikao sam sveti Luka.⁵¹

Nakon Teodozijeve smrti 450. godine, Pulherija kao *augusta* prenosi carsku vlast. Olakotna je činjenica upravo ta da se Pulherija nije udavala, jer bi je muž putem braka udaljio od pravno gledane blizine bratu, to jest vladaru. Međutim, kako je ona neudana sestra pokojnog vladara na nju spada ovlast odabrati novog cara te ona odabire Marcijana (grč. *αρκιανός*, oko 392.- 457. g.) za svog suvladara. Nakon njene smrti 453. godine, novi car joj odaje počast porfirnim sarkofagom postavljenim u mauzolej Konstantina Velikog.⁵²

4. Bjelokost s prikazom procesije za relikviju, tzv. Trier Adventus Ivory, ranobizantski period, danas u Landesmuseumu, Trier

Bjelokosni prikaz koji se danas nalazi u riznici katedrale u Trieru možebitno prikazuje caricu Pulheriju, iako se u pitanje dovodi i to koje su osobe prikazane, i koji je tip ceremonije prikazan, kao i datacija i mjesto gdje ploča nastaje.

⁵¹ Isto, str. 21, 22.

⁵² Vidi u: isto.

Tri su glavne komponente prikaza: dvojica crkvenjaka prikazana kako dolaze u kočiji lijevo, arhitekturni okvir i grupa službenika koji se nalaze u središtu prikaza. Arhitektura na prikazu definira njegovu strukturu i fokusira pažnju promatrača na ono što se odvija u prvom planu. U pozadini je prikazana arkada s kolonadama u tri razine s ulazom na lijevom kraju koji moguće predstavlja Halke (grč. Χαλκή Πύλη), ulaz u palaču kojeg omeđuju dva korintska stupa s prikazom Krista na timpanu, izrezbarenog u relativno visokom reljefu, prikazanog s aureolom. Gomila se okupila kako bi svjedočila – pretpostavlja se – prijenosu relikvija. Gornja razina ispunjena je dvama redovima promatrača koji su individualno oblikovani do razine struka. Na desnoj strani nalaze se građevinske cjeline koje predstavljaju crkvu koja je u procesu izgradnje. Istočna apsida crkve djeluje kao odvojena građevina. Na krovu crkve prikazani su i graditelji, kako bi promatraču bilo još jasnije kako se radi o crkvi u izgradnji. Nasuprot crkve, redovnici koji stižu kočijom, koja nalikuje prijestolju, na krilima drže kovčeg – relikvijar. Kočiju sa strane krasi prikaz triju figura.⁵³ Na desnoj strani, ispred ulaza u crkvu prikazana je carica koja dočekuje grupu muškaraca koji joj prilaze. Jedan od muških likova dodaje svitak bogato okićenoj i svečano odjevenoj carici koja nosi dugi križ oslonjen na rame.

Ovu caricu kao Pulheriju identificiraju Kenneth Holum i Gary Vikan, a kao događaj navode translaciju relikvija Svetog Stjepana, a njihovu teoriju razvija Leslie Brubaker koja navodi kako bjelokost prikazuje događaj iz 5. stoljeća koji uključuje caricu Pulheriju, ali da je sama bjelokost nastala vjerojatno kasnije, u 9. ili ranom 10. stoljeću. Uz to, Brubaker predlaže doba vladavine Irene ili Theodore jer smatra da je to doba bilo posebice pogodno za prikazivanje ranijih bizantskih carica.⁵⁴ S druge strane, Christa Schug - Wille navodi kako bjelokost prikazuje Helenu, iako ta teorija nije naišla na opće priznanje. Za argumente u prilog prikazu Helene navodi križ koji carica nosi preko ramena kao Helenin atribut. Uz to, upućuje i na vjerojatnost da se radi o prikazu u spomen crkve u Trieru koju je utemeljila Helena. Navodi da bjelokost potiče vjerojatno iz 6. ili 7. stoljeća i da „ovakav građevni tip crkve ne bi se međutim mogao smjestiti u Carigrad kao novogradnja.“⁵⁵ Anne McClanan se priklanja teoriji o prikazu Pulherije. Naime, kako je već spomenuto, Eudokija je otkrivala relikvije, a Pulherija sponzorirala izgradnju crkava pa nije naodmet napomenuti i kako je Pulherija dala izgraditi crkvu u Konstantinopolu.⁵⁶ Iako je križ preko ramena čest

⁵³ Vidi u: isto.

⁵⁴ Isto, str. 25.

⁵⁵ Christa Schug -Wille, *Bizant i njegov svijet*, Rijeka: „Otokar Krešovani“, 1970., str. 125.

⁵⁶ McClanan, 2002., str. 22.

ikonografski motiv vezan uz prikaze Helene, ipak se izglednijim čini da se radi o prikazu Pulherije. Helena nije jedina koja se prikazuje s križem preko ramena i to nije neuobičajen ikonografski motiv na temelju kojeg se može sa sigurnošću reći da je riječ o Heleni.⁵⁷ Poveznica prikaza prijenosa relikvija s Eudokijom koja donosi relikvije za koje Pulherija daje izgraditi crkvu čini se kao snažan argument u prilog identifikaciji upravo Pulherije. Također, neuobičajenim se čini da bi Helena bila prikazana s krunom s pendilijama i bogato okićena, s obzirom na to da je prikazivana s dijademom i općenito više kao Rimljanka njego njene nasljednice. Također, moguće je da se motiv križa pojavljuje upravo kako bi se asocijalo na Helenu i povezalo s njom. Na kraju, iako to ne znači nužno ispravnost, u ovom slučaju nije naodmet uzeti u obzir kako se više autora recentnijih radova priklanja tezi o prikazu Pulherije na ovoj bjelokosti koju adekvatno argumentiraju.

2.3. Leonidska(457. - 518.) i Justinijanova dinastija (518. - 602.)

Leonidska dinastija naslijedila je teodozijansku i vladala do 518. kada na vlast stupa Justin I. (lat. *Flavius Iustinus Augustus*, grč. Ἰουστίνος, 450. - 527.) čime započinje vladavina justinijanske dinastije koja traje do 602. godine. Leonidsku dinastiju obilježila je Arijadna, kao izuzetno važna figura dinastije, čijih je carskih prikaza sačuvan znatan broj, zbog čega joj se u radu posvećuje posebna pažnja, a zatim se predstavljaju prominentne vladarice justinijanske dinastije – Teodora i Sofija.

2.3.1. Arijadna (*Aelia Ariadne*, grč. Ἀριάδνη, oko 450. - 515.)

Arijadna je bila bizantska carica, kći Leona I. (lat. *Flavius Valerius Leo Augustus*, grč. Λέων Α' ὁ Θράξ, 401. - 474.) i Verine, supruga Zenona (lat. *Flavius Zeno Augustus*, grč. Ζήνων, oko 425. - 491.) i Anastazija I. (lat. *Flavius Anastasius Dicorus Augustus*, grč. Ἀναστάσιος, oko 430. - 518.). Zenonov i njen sin, Leon II., proglašen je cezarem 473. i kao najbliži muški potomak naslijedio je kraljevstvo nakon smrti Leona I. od dizenterije 474. godine. Kako je Leon II. bio premlad da vlada samostalno, Arijadna i Verina uvjerile su Leona I. da Zenona okruni za suvladara. Nakon Leonove prerane smrti, Zenon postaje samostalni vladar, a Arijadna carica. Nakon Zenonove smrti 491. Arijadna kao *augusta* ima mogućnost birati

⁵⁷ Npr. Krist s križem, vidi u: Angelova, 2015., str. 258.

prijestolonasljednika i drugog supruga te za tu funkciju odabire Anastazija I. koji je bio dvorski *silentarius* (osoba zadužena za red i tišinu), i s kojim nije imala djece. Arijadna umire 515. u Konstantinopolu i pokopana je u crkvi Svetih Apostola, a Anastazije je 518. pokopan uz nju.⁵⁸ Njena vladavina predstavlja prelazak na izmijenjenu percepciju carskih žena u periodu ranog Bizanta. Njene teodozijanske prethodnice, uz određene novitete, uglavnom slijede rimske slikovne uzore i ikonografske motive, dok se s Arijadnom počinje razvijati novi senzibilitet, čemu u prilog ide i činjenica da prikazi Arijadne ne nose njeno ime jer njen carski identitet nadmašuje individualna značenja.⁵⁹

5. Bjelokosni diptih u čast konzula Klementinusa, 513., danas u Merseyside County Museum, Liverpool

⁵⁸ Vidi u: Angelova, 2004.

⁵⁹ McClanan, 2002., str. 65.

Najraniji prikaz carice Arijadne na konzularnom diptihu, danas u muzeju *Merseyside County* u Liverpoolu, nastao je povodom Klementinusovog konzulovanja (lat. *Flavius Taurus Clementinus Armonius Clementinus*) 513. godine. Ploče su razdvojene i drveni okvir dodan vjerojatno u kasnom osamnaestom stoljeću.⁶⁰ Plohe dijele gotovo identičnu kompoziciju i ikonografiju s određenim razlikama u detaljima, kao što su uzorak na postolju i prikaz darova na dnu prikaza gdje dva lika koja flankiraju konzula pokazuju sadržaj svojih vreća. Na prednjoj strani bjelokosti ispisano je ime konzula, dok stražnja strana iznosi njegove titule na latinskom jeziku. U medaljonu iznad konzulove glave na obje strane prikazan je Klementinusov monogram ispisan slovima grčkog alfabeta. Središnja figura konzula sjedi na svojevrsnom prijestolju bez naslona (*sella curulis*) i flankirana je personifikacijama Konstantinopola i Rima koje su veličinom jednake središnjoj figuri. Personifikacije Konstantinopola i Rima nerijetko su se pojavljivale na novčićima iz 4. i 5. stoljeća kako bi naglasile ravnopravnost careva koji vladaju istočnim i zapadnim dijelom Carstva. Na vrhu obje strane diptiha nalaze se po dva medaljona razdvojena elegantno oblikovanim križem; Arijadnin prikaz nalazi se na desnoj strani, dok je car prikazan s lijeva – ovakvi upareni portreti promatraču poručuju kako je vladavina cara i carice bila zajednička. I na kovanicama je uobičajeno da car zauzima lijevu stranu prikaza, dok suvladar ili carica stoje s desne strane – kao što je u bizantskoj umjetnosti uobičajeno i prikazivanje Bogorodice s desna Kristu.⁶¹

⁶⁰ Clementinus Diptych: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/artifact/clementinus-diptych>.

⁶¹ Vidi u: McClanan, 2002.

6. Anastazijev konzularni bjelokosni diptih (druga ploča uništena), 517., danas u Victoria and Albert Museum, London

7. Anastazijev konzularni bjelokosni diptih, 517., danas u Cabinet des Medailles, Pariz

Poznati su i diptisi s prikazom Arijadne koji se datiraju oko 517. godine i obilježavaju dolazak na vlast konzula Anastazija. Anastazije (lat. *Flavius Anastasius Paulus Probus Sabinianus Pompeius Anastasius*) je bio pranećak istoimenog cara. Danas se bjelokosti nalaze u Parizu i Londonu, a postoji i crtež izgubljenog diptiha iz 18. stoljeća iz Limogesa. Diptisi slijede istu kompoziciju iako se način rezbarenja razlikuje.⁶² Prikazuju konzula na prijestolju flankiranog korintskim stupovima na kojima se nalazi zabat. Na vrhu zabata nalaze se tri portreta sa središnjim prikazom cara i prikazom carice s desne strane. U usporedbi s medaljonima na Klementinusovom diptihu, i ovi prikazi slijede kasnije numizmatičke konvencije vezano za prioritet prikaza tri figure na jednoj strani novčića: car zauzima središnji dio, sekundarna

⁶² McClanan, 2002., str. 74.

figura se nalazi s desne promatraču, a tercijarna na lijevoj strani novčića.⁶³ S obzirom na tu konvenciju, Arijadna je imala drugo mjesto u hijerarhiji na ova dva prikaza.

Jedan od konzularnih diptiha iz 517. godine bio je podijeljen između muzeja u Berlinu i londonskog *Victoria and Albert* muzeja. Međutim, tijekom Drugog svjetskog rata berlinska pločica je uništena, stoga preostaje ona sačuvana u Londonu. Osnovna kompozicija odgovara ostalim konzularnim diptisima Anastazija – korinstki stupovi flankiraju konzula na prijestolju, a u podnožju se vidi prikaz igara koje je sponzorirao konzul, uz kojeg su personifikacije pobjede. Iznad zabatnog dijela plohe nalaze se tri medaljona. Car zauzima središnji medaljon, a protuteža medaljonu s prikazom carice jest prikaz Anastazijevog rođaka prokonzula Pompeja.⁶⁴

Diptih iz 517. godine koji se danas nalazi u *Cabinet des Medailles* u Nacionalnoj biblioteci u Parizu donosi slabije definiran prikaz zbog površinskih oštećenja uslijed većeg izlaganja vanjskim utjecajima, ali može se razaznati kako se na vrhu kompozicije iznad zabata nalaze tri medaljona s prikazom cara na tornjiću iznad prikaza njegove supruge i konzula uz njega.⁶⁵

Arijadna se na medaljonima u osnovi prikazuje na isti način, iako postoje razlike u detaljima - onima koji prikazuju njezino lice i njezinu carsku odoru. Na diptihu konzula Klementinusa carica je prikazana s krunom s *pendilijama* i nosi masivnu ogrlicu u nizovima optočenu draguljima. Na obje polovice diptiha koji je bio podijeljen između Berlina i Londona, Arijadnina kosa je ovalnog oblika s dvije pletenice koje su djelomično prekrivene dijademom. Arijadnine krune razlikuju se u detaljima međusobno, pa se tako čak razlikuje i kruna na pločama pariškog diptiha što svjedoči vrhunskoj vještini majstora.⁶⁶

⁶³ Isto, str.74.

⁶⁴ Vidi u: isto.

⁶⁵ Isto, str. 76.

⁶⁶ Vidi u: isto.

8. Bjelokost s prikazom carice Arijadne (474.-513./515.), danas u muzeju Bargello, Firenca

9. Bjelokost s prikazom carice Arijadne (474.-513./515.), danas u *Kunsthistorisches Museum*, Beč

Arijadnine bjelokosne pločice (474.?-513./515.) dva su panela iz 6. stoljeća, od kojih je danas jedan u *Kunsthistorisches* muzeju u Beču, a drugi u muzeju *Bargello* u Firenci. Pločice prikazuju kršćansku *augustu* kao partnericu cara i kao nositeljicu imperijalne moći, dramatično se razlikujući od ranije rimske tradicije. Prije pokršćavanja postojale su dvije centralne ideje o imperijalnoj moći – car kao bog i njegova pobjeda kao božanski dar – tijekom tog perioda položaj carice vizualno se ostvaruje stapanjem s prikazom majke-božice, božanstava pobjede ili simboličnu ulogu majke vojske dok u 5. i 6. stoljeću carica postaje careva suvladarica, partnerica. Car i carica vladaju zajedno i ova se promjena legitimizira djelomično kroz prikaze Helene koja sa sinom Konstantinom ima partnerski odnos u carstvu,⁶⁷ kako je u radu prethodno napomenuto.

Obje pločice iznimno su kvalitetne izrade, gotovo trodimenzionalne i prikazuju caricu s insignijama carske moći što uključuje *paludamentum* povezan na desnom ramenu fibulom optočenom dragim kamenjem, optočenu dijademu, kraljevsku jabuku ili *globus cruciger*, žezlo prikazano na firentinskoj bjelokosti i tron s baldahinom na bečkoj bjelokosti. Na oba prikaza carica nosi raskošne ogrlice od dragog kamenja i gotovo da su optočene biserima koji vise s njihovih kruna (*pendilije*), obrubljuju njihovu odjeću i ukrašavaju cipele i čak se i nakit čini kao da je u svrhu naglašavanja više imperijalnih atributa nego ženstvenosti carice. Obje carice imaju prikaze na *tablionu* (pravokutna oznaka na *paludamentumu* ispod prsiju) – firentinska donosi prikaz cara, dok se u slučaju bečke pločice ne može adekvatno raspoznati o kojem se prikazu radi – moguće o personifikacija grada.⁶⁸

Dakle, carica na ovim prikazima nosi sve attribute moći. *Paludamentum*, koji bi svakako bio purpurne boje i tadašnji promatrači bjelokosnih pločica percipirali bi *paludamentum* kao purpurni jer je to oduvijek vladarska boja. Zatim, žezlo kao simbol moći carstva često simbolizira i samo carstvo i tradicionalan je atribut bogova, u carsku ikonografiju ulazi putem asociranja vladarskih obitelji uz božanstva. Sa žezlom su prikazivane i Livija (lat. *Livia Drusilla*, 59./58. g. pr. Kr.- 29. g. n. Kr., supruga rimskog vojskovođe Tiberija Klaudija Nerona u prvome braku, a zatim supruga cara Augusta), Domicija (lat. *Domitia Longina*, 53. - oko 130., supruga cara Domicijana), Faustina Mlađa (lat. *Annia Galeria Faustina Minor* oko 125. - 175./176.) i Julija Domna (lat. *Iulia Domna*, 167. - 217., druga supruga cara Septimija Severa).⁶⁹ Međutim, žezlo postaje službeni atribut cara najvjerojatnije

⁶⁷ Angelova, 2004. str.1.

⁶⁸ Vidi u: Angelova, 2004.

⁶⁹ Preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/>.

krajem 3. stoljeća. Slijedi motiv kraljevske jabuke, to jest, *globus cruciger* koji služi kao simbol kršćanske vladavine nad svijetom i u ovom kontekstu se taj motiv pojavljuje 420-ih godina s Teodozijem II. dok se sfera kao takva koristi za simboliziranje moći još od razdoblja Republike. Zatim gesta otvorenog dlana položenog na koljeno, koja je ikonografski carska i simbolizira velikodušnost ili donaciju i slična je Konstantinovoj gesti poklanjanja na slavlolu u Rimu, a prethodno je spomenut i primjer kovanice na kojem je carica Eudoxia na poledini prikazana na ovaj način. Također, prijestolje s baldahinom simbolizira nebo i poput žezla preuzima se od božanstava, dok visoka prijestolja mijenjaju *sellu curulis* oko 200. godine, pa se tako na prijestoljima s visokim naslonom od 5. stoljeća na kovanicama pojavljuju, primjerice, Gala Placidia i već spominjana Eudoksija.⁷⁰ Uz Dilianu Angelovu, Christa Schug-Wille također na prikazima identificira Arijadnu.⁷¹

S druge strane, Anne McClanan iznosi tezu da bjelokosne pločice ne prikazuju Arijadnu nego Sofiju, carica koja je vladala u drugoj polovici 6. stoljeća, što podupire navodeći kako je Sofija prva carica koja je na kovanicama prikazana kako drži *globus cruciger*. Navodi i kako ne postoji nijedan prikaz Arijadne na tronu, čime se dodatno ističe činjenica da Sofija na numizmatičkim prikazima sjedi na tronu. McClanan smatra da Arijadna, iako neupitno politički važna, nije uživala puni status suvladarice kakav je Sofiji bio omogućen.⁷² Eileen Rubery, pak, u svom radu zaključuje kako je najizglednije kako se radi o prikazima Arijadne, ali u različitim periodima njenog života, navodeći kako je na pločici iz Beča prikazana Arijadna kao plemkinju prije nego je postala carica, a na pločici iz Firence kao carica. Ovo argumentira tako da navodi kako na bečkom prikazu nema carskih atributa. Naime, Rubery smatra da *globus cruciger*, čest simbol u 5. stoljeću, simbolizira božju vladavinu zemaljskim svijetom ali da, kako nije naveden kao specifična regalija za neku određenu ceremoniju, nije kao takav atribut carske moći. Uz to napominje kako carica na prikazu iz Beča ne nosi krunu niti žezlo.⁷³ Ipak, svakako se najizglednijim čini da obje bjelokosti prikazuju upravo caricu Arijadnu. *Globus cruciger* apsolutno se može smatrati simbolom moći i uvijek se veže uz prikaze vladara. Također, bjelokost u Beču prikazuje ženski lik koji nosi krunu. Iako ona nije ista kao na pločici iz Firence, već je spomenuto kako se Arijadna prikazuje s različitim

⁷⁰ Angelova, 2004., str.4.

⁷¹ Schug-Wille, 1970., str. 120.

⁷² McClanan, 2002., str. 176.

⁷³ Vidi u: Eileen Rubery, „The Vienna 'Empress' Ivory and its Companion in Florence: Crowned in Different Glories?“ u Anthony Eastmond, Liza James (ur.), *Wonderful Things: Byzantium through its Art, Papers from the Forty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies, London, 20–22 March 2009*, New York: Routledge, 2016. (1. izdanje 2013.), str. 99-115.

krunama. Nadalje, Rubery naizgled previđa činjenicu da je figura u bečkom *Kunsthistorisches* muzeju prikazana na prijestolju, koje je apsolutni simbol moći, kao i to da je carica prikazana u gesti poklanjanja, to jest, velikodušnosti. Također, postavlja se pitanje zašto Arijadna ne bi bila prikazana sa svim atributima moći, ili prikazana na prijestolju, iako nisu poznati drugi takvi prikazi ove carice? McClanan govori o Sofijinoj većoj moći i statusu suvladarice, međutim Arijadna je apsolutno bila ključna figura na bizantskom dvoru. Kao što je u radu već spomenuto, Arijadna je bila carica putem koje su carevi ostvarivali pravo na prijestolje – Arijadna uvjerava svog oca Leona I. da okruni njenog supruga Zenona kao suvladara, koji nakon smrti njihova sina i prijestolonasljednika postaje samostalni vladar, a nakon Zenonove smrti ponovno je na Arijadni da odabere supruga, to jest prijestolonasljednika Anastazija I. Stoga, uzevši u obzir kako carevi upravo putem braka s Arijadnom ostvaruju vladarski legitimitet nije teško zamisliti da bi kao takav, moglo bi se reći svojevrsni *ključ* moći u Bizantu, bila prikazivana kao punopravna suvladarica.

10. Mramorna skulptura ženske glave, kasno 5. stoljeće, danas u muzeju Louvre, Pariz

Uz bjelokosne prikaze, Arijadni se pripisuju i tri mramorne skulpture koje se nalaze u Lateranskom muzeju u Rimu, u palači *Palazzo dei Conservatori* u Rimu i u Muzeju Louvre u Parizu, i sve imaju standardizirana obilježja. Primjer iz Louvrea prikazuje žensku figuru

oblog lica, bademastih očiju i kose prekrivene ukrasnom kapom ukrašenom dragim kamenjem koja je vjerojatno u funkciji krune. I ostali primjeri, kao i ovaj pokazuju mnoge konvencije u portretiranju vladara i vladarica u to vrijeme. Može se sa sigurnošću pretpostaviti da datira iz kasnog 5. stoljeća i da predstavlja Arijadnu. Međutim, važnost individualne identifikacije se čini prenaplašena.⁷⁴ Općenito, u to doba imperijalna skulptura služi predstavljanju carske moći i plasiranju simbola carske moći u javnost, više nego prikazu konkretne individue. Ovo se može povezati kako sa ostalim prikazima bizantskih carica, gdje izostaju detalji fizionomija, ali i s imperijalnim prikazima, od skulptura tetrarha koje također ne teže prikazivanju stvarnog izgleda vladara već simboliziranju njihove moći i utjecaja.

Anastazijev nasljednik Justin I. (lat. *Flavius Iustinus Augustus*, grč. Ἰουστίνος, 450. - 527.) imao je suprugu Eufemiju (izvorno *Lupicina*), međutim ona se vrlo rijetko spominje u povijesnim izvorima i ne postoje sačuvani slikovni prikazi, iako se spominje mala skulptura Eufemije koja se nalazila u blizini crkve Svete Eufemije.⁷⁵ Ipak, izostanak informacija o Eufemiji i njenih prikaza navodi na zaključak da se njen autoritet i važnost za carstvo ne može mjeriti niti s onim njene prethodnice, niti s onim njene nasljednice, Teodore.

2.3.2. Teodora (grč. Θεοδώρα; oko 500. - 548.)

Teodora je rođena oko 497. godine i vladala je od 527. do svoje smrti 548. godine. Bavila se glumom, što je vjerojatno značilo i da se bavila prostitucijom. Poseban zakon je donesen kako bi se žena takvoga statusa, uz to i majka kćeri koju je dobila izvan braka, mogla udati za cara Justinijana.⁷⁶

Teodora ostaje zapamćena kao najpoznatija i najprepoznatljivija bizantska carica, iako je sačuvan samo jedan njezin potvrđeni prikaz. Može se pretpostaviti kako je ključ Teodorine popularnosti odstupanje od onoga što su ljudi tada, ali i danas, uobičajeno očekivali od carice. Također, Teodorin suprug Justinijan bio je iznimno uspješan car koji je djelovao u svrhu obnove Carstva, poznat je dakle po svojoj *rekonvisti*, kao i po uspješnom suzbijanju pobune

⁷⁴ Vidi u: McClanan, 2002.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Garland, 2002., str. 13.

navijača, poznatoj kao pobuna Nika u kojoj je ključnu ulogu djelovanja na carevu odluku odigrala upravo carica.⁷⁷

U radu već spominjani Justinijanov zakon koji se bavi i pravima žena također se na određen način povezuje s Teodorom. Justinijan je kontrolirao prostituciju i proglasio sve ugovore sa svodnicima zakonski nevažećima, a Prokopije navodi i kako je carski par jednu palaču prenamijenio u samostan za žene koje su se bavile prostitucijom ne slobodnom voljom, već iz potrebe, jer su živjele u teškom siromaštvu.⁷⁸ Dakle, iako Teodora nije nužno imala ključnu ulogu u Justinijanovoj reformi zakona vezanih uz žene, može se pretpostaviti da joj je bilo u interesu olakšati živote žena nižeg socijalnog statusa, a moguće je i da je carica već vlastitom poviješću utjecala na društvene promjene u Konstantinopolu. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da se Teodora bavila ovim pitanjima isključivo zbog svoje prethodne karijere – valja zapamtiti kako se od carica tradicionalno očekuje zalaganje za potrebite, uključujući onda i žene niskog društvenog statusa.⁷⁹

Prokopije u svom djelu *Tajna Povijest* posvećuje puno pažnje Teodori, za koju smatra da je začarala Justinijana i na taj način opravdava carevu ljubav prema supruzi koja se smatra dominantnom u njihovom odnosu. U neupitno pretjeranom djelu *Tajna Povijest*, koje između ostalog donosi tvrdnju da su Justinijan i Teodora *utjelovljenje demonske namjere uništavanja svijeta*, Prokopije govori kako Teodora pogoduje karijerama sebi bliskih ljudi, kako redovito sudjeluje na sastancima senatora i carevih savjetnika i pritom zauzima stav o određenim pitanjima. Čovjek kojem Justinijan dodjeli određenu funkciju bez prethodnog savjetovanja s caricom, zasigurno će nesretno skončati. Teodora odlučuje o sastavu porota na suđenjima. Teodora si uzima za pravo kontrolirati svaki ogranak javnih poslova. Ima ovlasti kažnjavati generale i imenovati nove, ima čitavu vojsku špijuna koji ju obavještavaju o događajima u gradu, itd.⁸⁰ Prokopijeve uveličane priče i pretjerane optužbe ipak služe kao potvrda da je carica bez sumnje imala veliku moć i stvarnu prisutnost i uključenost u javnim poslovima.

⁷⁷ Pobuna Nika naziv je pobune navijača koja je izbila 532. godine u Konstantinopolu i ime je dobila po riječi za pobjedu koju su pobunjenici zajedno izvikivali na Konstantinopolskom hipodromu. Pobunjenici su prodrli do carske palače što je navelo cara Justinijana da se odluči na bijeg iz grada. Međutim, Teodora je utjecala na njegovu odluku i nagovorila cara da angažira vojsku na čelu s Belizarom i obračuna se s pobunjenicima. Ovim obračunom koji je navodno rezultirao s čak 30 tisuća ljudskih žrtava Justinijan je, zahvaljujući Teodori, očuvao svoju carsku poziviju i čast. Vidi u: Garland, 2002.

⁷⁸ Isto, str. 17.

⁷⁹ Isto, str. 18.

⁸⁰ Vidi u: Procopius, *The Secret History*, G.A. Williamson (prev.), London: Penguin Books, 1981. (1. izdanje 1966.).

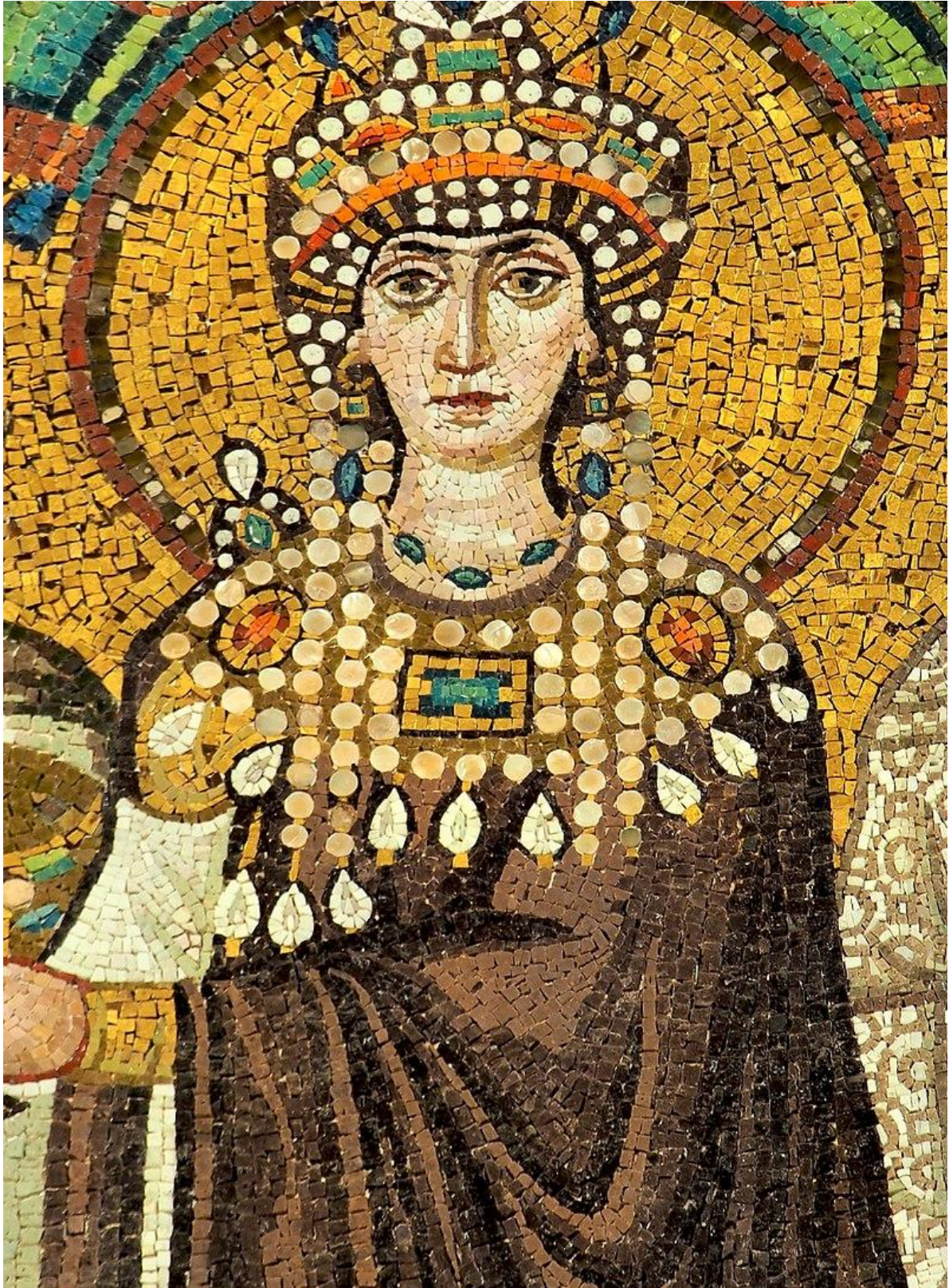
Čini se kako je Teodora, osim po svom monumentalnom portretu u Ravenni, ostala najpoznatija po tome što se prethodno bavila glumom i po silnim kontroverzama koje uz nju veže Prokopije. Takva vrsta političke defamacije, iako danas manje mistična i s manje aludiranja na magijske sposobnosti, postoji i danas. Nepravедnim se čini takvo viđenje carice, koja ne samo da je vladala uz iznimno uspješnog vladara, već se pokazala i kao izvrsna savjetnica caru čemu svjedoči i njeno djelovanje u kontekstu pobune Nika, kada se car umjesto napuštanja dvora odlučio na obračunavanje s pobunjenicima upravo po savjetu svoje supruge. Teodora je tako Justinijanu spasila ne samo prijestolje, već i čast. Nasuprot Prokopijevim pričama o neprirodnoj opčinjenosti cara svojom suprugom, dobiva se dojam stvarne suradnje i bliskog odnosa carskog para.

11. Car Justinijan i pratnja, mozaik na sjevernom zidu apside, San Vitale, Ravenna, 6.st.

12. Carica Teodora i pratnja, mozaik na južnom zidu apside, San Vitale, Ravenna, 6.st.

13. Detalj mozaičkog prikaza carice Teodore, San Vitale, Ravenna, 6.st.

Nisu poznati prikazi carice iz ranijeg razdoblja, ali zato je sačuvan monumentalni portret carice u mozaiku u Ravenni, u apsidi crkve San Vitale, dovršenoj 547. godine, nakon što je Bizant ponovno zauzeo grad.⁸¹ Prikaz potvrđuje Prokopijev opis carice, koji čak ni u djelu *Tajna Povijest* ne opovrgava njezinu ljepotu, opisujući kako je bila privlačna, ali niska, imala ljupko lice, bila relativno svijetle puti, iako ne potpuno blijeda i uvijek imala bistar i oštar pogled.⁸² Valja spomenuti da Teodorin portret, unatoč podudaranju s Prokopijevim opisom, ipak ne donosi potpuno individualizirane fizičke osobine carice, te je i ovaj prikaz do određene mjere standardiziran.

Justinijan i Teodora u Ravenni su prikazani u donekle realnom prostoru. Car stoji na zemlji ali u pozadini je apstrahirana zlatna pozadina, dok je carica prikazana pred ulazom u crkvu pred kojim se nalazi kantaros. Oboje su prikazani s aureolama i svim carskim regalijama. Donose darove crkvi, car patenu – mali okrugli pozlaćeni tanjurić na kojem stoji hostija za vrijeme mise,⁸³ a carica kalež. Car i carica prikazani su jedno nasuprot drugome. Lica su oblikovana koristeći staklene *tesserae*, što je tehnika tipična za Italiju, dok je u Bizantu uobičajeno korištenje kamenih. To znači korištenje više boja i ovo je jedan od rijetkih prikaza bizantskih carica u boji, a upravo taj bogati kolorit ostavlja izrazito jak dojam na promatrača. Car i carica prikazani su uz pratnju. Teodori dvojica muških likova omogućuju ulazak u crkvu, a slijede ju dvorjanke, dok je Justinijan prikazan u pratnji biskupa i vojske. Uz Justinijana stoji njegov general Belizar, a pretpostavlja se da je njegova supruga Antonina prikazana s lijeva Teodori. Car i carica su odjeveni u *paludamentume* i nose krune, okićeni su kako bi se naglasio njihov imperijalni status. Iako su neke carice prije Teodore prikazivane s *tablionom* (primjerice Arijadna), carica ovdje nije prikazana s *tablionom* kakav se nalazi na Justinijanovom plaštu. Ipak, njen status naglašava *paludamentum* koji je originalno služio kao vojni ogrtač, a i prikaz Sveta tri kralja na njegovom obrubu. Također, carica je prikazana s mnogim ukrasima, bogatom ogrlicom od bisera, a s krune joj vise duge *pendilije*. Pretpostavlja se da je mozaik nastao nakon 548. godine, to jest, nakon Teodorine smrti i stoga služi kao svojevrsni posmrtni komemorativni prikaz.⁸⁴

⁸¹ Garland, 2002., str. 21.

⁸² Vidi u: Procopius, 1981.

⁸³ Patena, definicija, preuzeto s: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46973>.

⁸⁴ Vidi u: McClanan, 2002.

14. Ranobizantska mramorna skulptura glave carice, Castello Sforzesco, Milano

U milanskom *Castellu Sforzesco* nalazi se mramorna glava koja se datira u 6. stoljeće i prikazuje ranobizantsku caricu. Skulptura je pronađena u Milanu, unutar srednjovjekovnog zida i moguće je da prikazuje Teodoru. Ovakva kruna nalik na kapu, to jest bogato ukrašeno pokrivalo za glavu koje pokriva kosu⁸⁵ nije poznato ni na jednom primjeru prije ranog 5. stoljeća, što navodi na kasniju dataciju, dok izostanak *pendilija* navodi neke autore da skulpturu datiraju u period ranog 5. stoljeća. Međutim, skulptura se ne može datirati na temelju ove krune nalik na kapu jer se većina carica prikazuje s različitim dijademama i krunama.⁸⁶

⁸⁵ eng. snood (op.a.).

⁸⁶ Vidi u: isto.

Skulptura je oblikovana u skladu s bizantskim načinom prikaza – carica je prikazana s velikim bademastim očima, dugim nosom, malim usnama i bradom i nosi krunu nalik na kapu koja je bogato ukrašena dragim kamenjem. Kako tada prikazi nisu težili realizmu nemoguće je zaključiti radi li se o Teodori, ili uopće predložiti o kojoj bi se drugoj carici moglo raditi jer nije moguće dovoljno precizno datirati skulpturu, ne postoji dovoljno komparativne građe koja bi pomogla u povezivanju ove skulpture s prikazima Teodore, i općenito se može samo nagađati. Ipak, može se zaključiti da ova mramorna skulptura ne prikazuje tip carice kao opći vizualni znak carske moći već konkretnu vladaricu 5. ili 6. stoljeća.

15. Mramorni kapiteli s monogramom carice Teodore, Sveti Ivan Teolog, Efez, 6. st

Iako se ne radi o prikazu carice, nije naodmet spomenuti sačuvane monograme cara i carice na kapitelima u crkvi Svete Sofije, caričin monogram u medaljonu u crkvi Svete Sofije i natpis u crkvi Svetog Sergeja i Bakha koja je također u Istanbulu, kao i kapiteli s caričinim monogramom u crkvi Svetog Ivana Teologa u blizini Efeza.⁸⁷ Monogrami carice upućuju na njenu ulogu pri izgradnji i opremanju crkve – može se zaključiti da su monogrami svojevrsni dokaz uključenosti carice u gradnju, to jest, sponzoriranje iste. Ovo je još jedan argument u

⁸⁷ Vidi u: Angelova, 2015.

prilog tome da je Teodora suvereno vladala i adekvatno koristila svoje ovlasti, nastavljajući višestoljetnu tradiciju doniranja crkve. Kada se činjenici da su monogrami sačuvani do danas pridruži činjenica da su neke Teodorine nasljednice upravo njeno ime uzimale kao svoje carsko ime, može se zaključiti da je opća percepcija Teodore bila pozitivna, nasuprot onome kako ju predstavlja Prokopije.

U izvorima se spominju i danas izgubljeni javni prikazi carice u Konstantinopolu i njegovoj blizini, kao što je monumentalni mozaik na kojem je prikazana sa suprugom povodom vojnih uspjeha na *Halke* ulazu u palaču, stup na kojem je bila skulptura carice nedaleko od kupelji *Arkadiannae*, prikaz imperijalnog para u kupelji u Konstantinopolu, a moguće da je prikaz Teodore postojao i u crkvi Svetog Ivana u blizini Efeza koju Justinijan daje ponovno izgraditi i gdje je pronađen jedan od kapitela s monogramom carice.⁸⁸

2.3.3. Sofija (lat. *Aelia Sophia* oko 530. - oko/nakon 601.)

Sofija je bila supruga cara Justina II. (lat. *Iustinus Iunior*, grč. Ἰουστῖνος, oko 520. - 578.) i vladala je od 565. godine do oko 601. godine. Kada su 565. godine Justinijanovi ostaci preneseni u crkvu Svetih Apostola – koju je osnovao Konstantin, a Justinijan obnovio dodajući odvojeno svetište sjeverno od crkve za sebe i Teodoru koja je umrla 17 godina prije njega – vlast preuzimaju Justin II., sin Justinijanove sestre Vigilante, i Sofija, Teodorina nećakinja.⁸⁹ Teodora je navodno željela da Sofija bude njena nasljednica i moguće da ju je za tu ulogu pripremala i sama.⁹⁰ Već u vrijeme stupanja na vlast, Sofija se ističe kao prominentna supruga vladara. Sofijina uloga u vladi bila je ne samo utjecajna, već i javno prepoznata, te preuzima i vraća službenu titulu *Aelia*, koju Eufemija i Teodora odbacuju, nakon što su tu titulu nosile teodozijanske carice.⁹¹

Justin od 572. godine mentalno obolijeva pa se tako navode mnogi primjeri njegova ludila – Sofija naređuje instaliranje rešetki na strani palače gdje boravi car jer se želi baciti kroz prozor, grize čuvare, a aktualni tračevi u gradu navode kako je car pojeo dvojicu čuvara, kako se plaši bauka na čiji spomen se skriva pod krevet i slično. Ovo je značilo da se carstvo za savjete o upravljanju okreće Sofiji i ona preuzima vlast, poput carice Arijadne koja 491.

⁸⁸ Vidi u: McClanan, 2002.

⁸⁹ Garland, 2002., str. 38.

⁹⁰ Isto, str. 41.

⁹¹ Isto, str. 42.

godine nakon smrti supruga preuzima dužnost odabira novog cara. Međutim, Sofija je otprije bila neizostavna figura u vladavini svog supruga, čemu kao potvrda služe i brončane kovanice iz prve godine Justinove vladavine koje prikazuju par na tronu, oboje u punoj carskoj opremi.⁹²

Sofija za nasljednika odabire Tiberija (lat. *Tiberius Constantinus*, grč. Τιβερίος Κωνσταντῖνος, 520. - 582.) kojeg Justin u periodu mentalne stabilnosti posvaja kao sina i nasljednika 574. godine, a 579. godine on postaje august. Međutim, Sofija nije bila u potpunosti zadovoljna vlastitim odabirom, jer je Tiberije već imao suprugu Ino, a Sofija se nadala da će se nakon Justinove smrti preudati za novog cara. Sofija je Ino ignorirala u potpunosti, i Ino u doba kada je Tiberije bio cezar nije boravila na dvoru, unatoč čak i Justinovim molbama Sofiji da dopusti Tiberiju da supruga bude uz njega. Tek kada Tiberije postaje august Ino dolazi na dvor i uzima carsko ime Anastazija (lat. *Aelia Anastasia*), senatori i patrijarh je dočekuju i svečano joj predaju carske oznake. Anastazija se uz Tiberija pojavljuje na kovanicama oko 578./579. godine, na tronu i sa žezlom, na isti način kao i Sofija prije nje. Odbijajući mogućnost ženidbe, Sofija preuzima status *majke kraljice*, što joj ograničava prethodno dostupne ovlasti.⁹³ Međutim, kao starija vladarica Sofija je i dalje smatrana izvorom carske moći pa ju se stoga uključuje u odabir nasljednika kada Tiberije 582. godine umire, te preporuča Mauricija (lat. *Mauricius*, grč. Μουρίκιος, 539. - 602.) koji ženi Tiberijevu kćer Konstancu. Posljednji spomen carice Sofije potječe iz 601. godine i govori kako se Sofija pridružuje Konstanci u izradi krune za cara.⁹⁴

„Uspoređujući je s njenom tetom, jasno je da je posjedovala više stvarne moći od Teodore i da je njome otvorenije rukovala, ali je istovremeno imala tu nesreću da je nadživjela supruga iz kojeg je njen status tehnički proizlazio.“⁹⁵

Skulpture podignute u Konstantinopolu naglašavaju ravnopravnost vladavine cara i carice – Ivan Efeški spominje dva kipa Justina i Sofije, kao i grupu skulptura na stupovima koje u luci postavlja dvorski službenik Narzes, a sastoji se od Justina, Sofije, njihove kćeri Arabije i – ovisno o izvoru – Justinove majke Vigilante ili samog Narzesa. Na *Milionu* u centru grada

⁹² Vidi u: isto.

⁹³ Vidi u: isto.

⁹⁴ Isto, str. 56.

⁹⁵ Isto, str. 57.

ttakođer je stajala grupa skulptura koja je prikazivala Sofiju, Arabiju i Sofijinu nećakinju Helenu.⁹⁶

16. Brončani novčić (follis) Justina II. i Sofije, Cyzicus, 567.-587.

Carica Sofija nije prikazivana na zlatnim kovanicama s prikazom Justina II., ali se redovito prikazuje na brončanim kovanicama, kao i na nekim srebrnim primjercima, gdje se prikazuje uz supruga od početka vladavine. Na brončanim kovanicama car i carica tipično su prikazani na visokim prijestoljima na prednjoj strani jedno do drugog. Car u desnoj ruci drži *globus cruciger*, a carica žezlo križnog oblika.⁹⁷ Detalji se zbog stanja kovanica ne mogu jasno raspoznati, ali vidljivo je kako je na reversu u središtu veliko slovo M iznad kojeg je križ, natpis *anno* nalazi se s lijeve strane, slova KVZ ispod i nema prikaza personifikacije. Također, iako se ovaj primjerak datira u period do smrti Justina II., bilo bi logično zaključiti kako je ova kovanica nastala prije 579. godine kada Tiberije postaje august, a izgledno je i da je nastala prije nego što je Tiberije proglašen cesarom, to jest, Justinovim nasljednikom 574. godine.

⁹⁶ Isto, str. 58.

⁹⁷ Vidi u: McClanan, 2002.

17. *Crux Vaticana*, srebro, *Sancta Sanctorum*, Vatikan, 6.st.

Osim prikaza na kovanicama, preostaje spomenuti prikaz na srebrnom, pozlaćenom procesijskom križu koji se danas nalazi u kapelici *Sancta Sanctorum* u Vatikanu. Križ je s prednje strane bogato ukrašen dragim kamenjem, a na prednjoj strani se nalazi i urezani natpis koji potvrđuje da se radi baš o ovom carskom paru, dakle Justinu II. i Sofiji.⁹⁸ Uz to, na prednjoj strani nalazi se kapsula namijenjena pohrani relikvije. Stražnja strana križa izvedena je tehnikom iskucavanja i prikazuje motiv *Agnus Dei* u sredini, dok su na krajevima lijevo i desno prikazani car i carica, a na gornjem i donjem kraju prikazan je Krist u medaljonu. Car i carica prikazani su kao biste u položaju *orans*. Car nosi krunu s tri izbočine u obliku suze koje mu se spuštaju na čelo. Oboje su prikazani s ukrašenim ovratnicima, a carica nosi dijamenu s dva reda bisera i dugim *pendilijama* koje joj vise uz lice.

2.4. Od Heraklijeve (610. - 711.) do dinastije Makedonaca (867. - 1056.)

Heraklijeva dinastija koja započinje kada je s vlasti 610. godine svrgnut tiranin Foka (grč. Φωκᾶς, 547. - 610.). Među caricama Heraklijeve dinastije ističe se Martina, djelomično nepovoljnim političkim položajem koji svjedoči naravi bizantskog društva, ali i numizmatičkim prikazima koji svjedoče kontinuitetu prikazivanja carica sa simbolima moći i prisustvu caričinog lika u svakodnevnom životu u Bizantu. Ipak, u ovom periodu svakako se najviše ističu dva perioda ikonoklazma. Kao što je već spominjano, upravo su carice bile zaslužne za povratak prakse štovanja ikona – Irena, carica koja pripada sirijskoj dinastiji te

⁹⁸ McClanan, 2002., str. 163.

uvelike utjecala na proglašenje ikonoklazma herezom 787. godine, i Teodora, supruga posljednjeg cara amorijske dinastije Teofila (grč. Θεόφιλος, oko 812. - 843.), koja je 843. godine svladala ikonoklazam.

2.4.1. Martina (grč. Μαρτίνα, preminula nakon 641. g.)

Godine 610. egzarh Kartage Heraklije (grč. Ἡράκλειος, preminuo 610.) šalje svog istoimenog sina (grč. Ἡράκλειος, oko 575. - 641.) kako bi svrgnuo tiranina Foka (grč. Φωκᾶς, 547. - 610.) koji je pogubio prethodnog cara Mauricija. Herklije je bio uspješan u svom naumu i priznat je kao car nakon smaknuća Foke. Na dan krunidbe, 5. listopada 610., car je oženio svoju zaručnicu, Eudokiju (*Fabia Eudokia*).⁹⁹ Herklije je imao dvoje djece s Eudokiom, koja je umrla od epilepsije 612. godine. Nakon njene smrti, 613. ili 614. godine Heraklije ženi svoju nećakinju Martinu koja se uz njega i njegovog posinka Heraklija Heraklonasa (Heraklije Konstantin, grč. Κωνσταντῖνος Ἡράκλειος, 626. - 642.) pojavljuje na brončanim kovanicama. Martina vlada od 613. ili 614. do 641. godine.¹⁰⁰

Heraklije pred smrt 641. godine ostavlja carstvo svojim sinovima, Heraklonasu i Konstantinu (lat. *Heraclius Constantinus*, grč. Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος, 612. - 641.), koji vladaju kao ravnopravni carevi pod titulama Konstantina III. i Heraklija II. Martinu carevi trebaju uvažavati kao *majku i caricu* što Martini osigurava određeni utjecaj u vladavini. Konstantin umire nakon samo tri mjeseca vladavine, stoga Heraklonas, kojem je tada bilo petnaest godina, automatski nasljeđuje prijestolje i dijeli administrativne poslove s Martinom. Martina nije bila voljena vladarica, narod ju općenito nije volio, kao ni vojska, svećenstvo, senat, a ni konstantinopolske stranke. Teofanes navodi kako su Heraklonas i Martina vladali šest mjeseci prije pobune u studenom 641. godine. Teofanes (Teofanes Bizantski, grč. Θεόφανης ὁ Βυζάντιος) također navodi kako je senat odbacio vladare i naredio da se Heraklonasu odreže nos, a Martini jezik, prije nego što ih se protjera u egzil. Heraklonas je osakaćen kako bi mu povratak na prijestolje bio onemogućen, dok je sakaćenje Martine vjerojatno prozašlo iz animoziteta koju je javnost prema njoj osjećala.¹⁰¹

„Martina je za sobom ostavila ugled ambiciozne spletkarice koja je otrovala zakonitog cara u svrhu osobnog dobitka. Ovo je gotovo u potpunosti neopravdano, te je njoj dodjeljena uloga

⁹⁹ Garland, 2002., str. 61.

¹⁰⁰ Isto, str. 62.

¹⁰¹ Vidi u: Garland, 2002.

žrtvenog janjeta koje snosi odgovornost za gubitak Sirije, Palestine i Egipta od Arapa: Herkleiosov incestuozan brak i monotelitičko učenje učinilo je Boga nemilosrdnim prema carstvu, a pobjede Arapa smatraju se dokazima božanskog nezadovoljstva.¹⁰²

18. Brončani novčić (*follis*) s prikazom Haraklonasa, Konstantina i Martine, Konstantinopol, 615.-24.

Martina se pojavljuje samo na brončanim kovanicama. Na primjeru iz Konstantinopola prikazana je kako stoji lijevo od cara, koji je u sredini, dok je s desne strane njegov sin Konstantin. Sva tri lika prikazana su u *hlamidama*, s krunama i kako drže *globus cruciger*. Detalji se ne mogu raspoznati, što zbog činjenice da se – generalno gledajući, brončani novac najviše koristio i zbog često nepreciznog kovanja. Uz to, kovanice su se u Bizantu često ponovno prekućavale kada je došlo do promjene vlasti i tako se pretpostavlja da je popriličan broj Heraklijevih kovanica prethodno prikazivalo Foku.¹⁰³ Stoga su sačuvane kovanice često u vrlo lošem stanju i prikaz jedva raspoznatljiv ili neraspoznatljiv. Revers je također oštećen, ali može se prepoznati kako slijedi prikaz poput onog na reversu kovanice Sofije i Justinijana, s velikim slovom M u središtu i uz natpis *anno* s lijeve strane.

¹⁰² Garland, 2002., str. 72.; *monotelitizam*: svojevrsno nasljedstvo monofizitizma koje ne prihvaća dvojnu Kristovu narav. Vidi u: „Monothelism“ u: *Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 2*, Alexander P. Kazhdan (ur.), New York: Oxford University Press, 1991.

¹⁰³ McClanan, 2002., str. 144,145.

19. Brončani novčić (follis) s prikazom Herakliosia Konstantina i Martine, Ravenna, 616./17.

Ovaj brončani novčić sigurno nastaje u Ravenni, što potvrđuju slova RAV na dnu prikaza na poledini kao kratica za grad Ravennu. Kompozicija je uobičajena, dvojica muških likova prikazana su u *lorosima* i s krunama na kojima su križevi. Martina, prikazana s lijeve strane cara, nosi krunu koja ima tri vrška i s koje vise duge *pendilije*. Moguće je raspoznati da je njena odjeća ukrašena dragim kamenjem i ovaj prikaz, iako naravno neusporedivo jednostavniji, McClanan povezuje s Teodorinim prikazom u obližnjoj crkvi San Vitale nastalim stoljeće ranije.¹⁰⁴ Sličnosti su upravo navedene duge *pendilije*, kruna s tri vrška i okićen odjevni predmet. McClanan ističe važnost utjecaja prikaza na mozaiku na onaj na kovanici jer svjedoči o „reciprocitetu među kategorijama carskih prikaza koje se često drže odvojenima zbog modernog razdvajanja 'visoke kulture' od svakodnevnih predmeta.“¹⁰⁵

¹⁰⁴ Vidi u: McClanan, 2002.

¹⁰⁵ Isto, str. 146.

2.4.2. Irena Sarantapekaina (grč. Ειρήνη Σαρανταπήχαινα, oko 752. - 803.)

Irena je rođena u Ateni, pretpostavlja se između 750. i 755. godine, i dolazi na dvor kada je na sajmu mladenki odabrana kao nevjesta prijestolonasljednika Leona IV. (Leon Kazaros, grč. Λέων Δ΄ ὁ Χάζαρος, 150. - 780.). Upravo je Irena navodno bila prva carica odabrana na sajmu mladenki. Na vlast stupa u ime svog desetogodišnjeg sina Konstantina VI. (grč. Κωνσταντῖνος, 771.- prije 805.) nakon Leonove smrti 780. godine.¹⁰⁶

Irenina posvećenost ikonama, moguće prenaplašavana u izvorima, bila je iskrena čemu svjedoči činjenica da, kada patrijarh Terazije (Sveti Terazije, grč. Ἅγιος Παράσιος oko 730. - 806.) 785. godine piše anti-ikonoklastičko ispovijedanje vjere papi Hadrijanu (lat. *Hadrianus I.*) i poziva patrijarhe u Aleksandriji i Antiohiji na koncil, Irena od pape traži da pošalje izaslanike na koncil. U svibnju 787. godine organiziran je nicejski koncil na kojem je ikonoklazam jednoglasno proglašen herezom. Svi prisutni potpisali su dokument, koji je kasnije dostavljen u palaču u Konstantinopolu kako bi ga potpisali i Irena i Konstantin. Usprkos uobičajenoj praksi, Irena dokument potpisuje prije svog sina.¹⁰⁷ Razvidno je kako je upravo djelovanje carice omogućilo povratak ikona, to jest, carica je osigurala uvjete koji su ikonofilima omogućili da izglasaju proglašavanje ikonoklazma herezom.

Kada je došlo vrijeme za Konstantinovu ženidbu, prvi odabir supruge bila je karolinška princeza Rotruda (Hruodrud, oko 775. - 810.), druga kći Karla Velikog i Hildegarde. Međutim, kako Karlo Veliki odgađa poslati Rotrudu u Konstantinopol, Irena raskida zaruke i okreće se bizantskoj praksi sajмова mladenki na kojem za suprugu Konstantinu odabire Mariju iz Amnije¹⁰⁸ (grč. Μαρία, oko 770. - nakon 823.) čiji je odabir na sajmu mladenki spominjan prethodno u radu.

Konstantin uz suradnike planira preuzimanje vlasti od majke, ali ga u tom naumu prekida potres zbog kojeg on i Irena moraju otići iz palače. Irena saznaje za Konstantinov plan, daje uhapsiti i bičevati sudionike zavjere, te ih tjera u egzil, dok Konstantina također zatvara više dana kako bi ojačala svoj položaj dominantne vladarice i tjera vojsku na zakletvu da će joj služiti dok je živa. Međutim, Konstantin se uz pomoć vojske ipak dokopao vlasti 790. godine. Kako se nije snašao u samostalnoj vladavini, već dvije godine kasnije vraća Ireni titulu carice

¹⁰⁶ Vidi u: Garland, 2002.

¹⁰⁷ Vidi u: isto.

¹⁰⁸ Marija od Amnije bila je unuka svetog Filaretea. Marija je dobila ime po svom mjestu rođenja Amniji. Vidi u: Ringrose, 2015.

i narednih pet godina na novcu se Irena prikazuje s prednje strane, a Konstantin na pozadini kao bradati mladić.¹⁰⁹ Irena nastavlja težiti dominantnoj poziciji u carstvu i koristi carevo izbivanje iz Konstantinopola kako bi okrenula dvor protiv Konstantina. Velika podrška koju je Irena uživala omogućila je hapšenje Konstantina, koji je doveden u palaču i kojeg Irena daje oslijepiti u istoj odaji u kojoj je rođen.¹¹⁰ Ovaj potez, koji izaziva opće gnušanje javnosti i potencijalno ubija Konstantina – ostaje nepoznato je li Konstantin umro uslijed posljedica osljepljivanja – istovremeno omogućuje Ireni da vlada samostalno. Irena je prva bizantska carica koja daje kovati novac na kojem je njen lik prikazan s obje strane kako bi naglasila samostalnost svoje vladavine i preuzima titulu *Eirene basilissa*. S druge strane, upravo činjenica da na bizantskom tronu vlada žena vjerojatno je potaknula Karla Velikog da se 25. prosinca 800. godine okruni za rimskog cara – papa Lav III. koji ga kruni iznosi argument da je prijestolje, s obzirom da na njemu sjedi žena, tehnički prazno.¹¹¹ Einhard u svom *Životu Karla Velikog* ne spominje ovo direktno, ali konzultirajući se s ovim izvorom i predgovorom Sidneya Paintera, stječe se dojam kako se Bizant percipirao kao grčko carstvo, a spominjući Konstantina Einhard ga naziva „carem Grka“.¹¹² Teofanes navodi kako Karlo Veliki razmatra poslati mornaricu u ekspediciju prema Siciliji, ali onda se predomišlja i odlučuje na drugu varijantu – oženiti Irenu. Šalje ambasadore kako bi se ugovorio brak, ali prije no što su ambasadori Karla Velikog napustili grad vlast preuzima Nikefor (grč. Νικηφόρος, 750. - 811.) – 3. listopada 802. godine, a Irena je protjerana čime završava njena vladavina.¹¹³

Irena tako, ne neopravdano, ostaje zapamćena kao častohlepna vladarica:

„Ne postoje dokazi koji bi ukazali da je Irena, kada je dala oslijepiti Konstantina, težila ičem drugom osim osiguravanju vlastitog položaja. Istina je da je on surađivao sa vojnim zapovjednicima i službenicima koji su služili pod njegovim djedom i ocem, ali to je bilo očekivano: oni su mu na kraju krajeva bili jedini temelj moći. Da je Konstantin planirao ponovno uvesti ikonoklazam Teofanes bi nam to sigurno rekao i iskoristio to kako bi opravdao Irenine postupke.“¹¹⁴

S druge strane, valja zapamtiti i ono pohvalno:

„Irenin najveći trijumf, koji je doveo do njene kanonizacije, nije bilo samo vraćanje štovanja ikona, već vraćanje ikona mirnim putem i bez kontroverzi. Nijedan biskup nije negodovao na

¹⁰⁹ Vidi u: isto.

¹¹⁰ Isto, str. 86.

¹¹¹ Isto, str. 87.

¹¹² Vidi u: Einhard, *The Life of Charlemagne*, Sidney Painter (predgovor), Michigan: The University of Michigan press 1966. (1. izdanje 1960.).

¹¹³ Garland, 2002., str. 89.

¹¹⁴ Isto, str. 94.

nicejskom koncilu, kada su samo godinu ranije ikonoklastički biskupi trijumfalno proglasili pobjedu kada je raspušten koncil u Konstantinopolu.¹¹⁵

20. Novčić (*solidus*) s prikazom carice Irene, prijelaz 8.-9.st., Konstantinopol

Zlatna kovanica s prikazom Irene na obje strane nastaje na prijelazu 8. u 9. stoljeće u Konstantinopolu. Carica je prikazana sa mnoštvom atributa carske moći kojima naglašava svoju dominantnu poziciju vladarice - sa žezlom s križnim završetkom, *globusom crucigerom*, krunom na kojoj je križ uz koji su dvije trokustaste izbočine i s koje vise *pendilije*. Carica je prikazana u *lorosu*, što je novost, a služi naglašavanju njene moći, baš kao i ostali atributi moći koji su prikazani. Naime, *loros* je bio vrsta ogrtača koja je preuzeta od rimske toge konzula, to jest, ogrtača *trabea triumphalis*. *Loros* je bio bogato ukrašen dragim kamenjem i ukrižen na prsima, tako da je jedan dio tkanine padao ravno prema podu dok se drugi preklapao od iza desnog ramena preko prsa do lijeve ruke. Kao luksuzni odjevni predmet bio je rezerviran samo za najviše rangirane članove dvora, a vladari su *lorose* nosili u posebnim prilikama, poput, primjerice, Uskrsa.¹¹⁶ Također, činjenica da se carica prikazuje na obje strane novčića sigurno je služila naglašavanju njenog autoriteta i apsolutne naravi njene vladavine. Ipak, zanimljivo je uočiti kako pojavom caričinog lika na reversu umjesto personifikacije, natpisa ili božanstva, ona kao da preuzima osobine svih tih figura koje su se prije pojavljivale na stražnjoj strani novčića, pa tako njen lik Bizantincima jamči pobjedu, sigurnost, i slično.

¹¹⁵ Isto, str. 92.

¹¹⁶ "Loros" u: *Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 2*, (ur.) Alexander P. Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991., str. 1251.

2.4.3. Teodora (grč. Θεοδώρα, oko 815. - nakon 867.)

Ikonoklazam je kao carska politika ponovno aktualan u razdoblju između 815. i 842. godine i ponovno je carica zaslužna za povratak ikona – u ovom slučaju carica Teodora 843. godine.

„Teodora je imala mnogo tog zajedničkog s Irenom: obje su bile ikonofilke udane za ikonklaste, s kojima se pretpostavlja da su imale konflikte zbog osobnog štovanja ikona; obje su sazvale važne crkvene koncile; obje carice oslanjale su se na eunuhe za pomoć u vladavini; obje su vladale u ime svojih mladih sinova, koji su se ispostavili nezrelima i u potrebi za vodstvom, čak i nakon što su postali punoljetni, uz to što su bili podložni utjecajima mladih žena; u oba slučaja sinovi su zamjerali utjecaj svojim majkama i pokušali ih svrgnuti s vlasti.“¹¹⁷

Također, obje carice bile su beskompromisne u održavanju moći. Iako Teodora nije imala namjere riješiti se vlastitog sina, povezuje ju se sa zavjerom ubojstva vlastitog brata Bardasa (grč. Βάρδας). Teodora se 830. godine, nakon što je odabrana na sajmu mladenki, udala za Teofila (grč. Θεόφιλος, oko 812. - 843.), Eufrozioninog sina, to jest, unuka Konstantina VI. i Marije iz Amnije. Teodora i Teofil imali su dva sina i pet kćeri. Stariji sin Konstantin utopio se kao dijete pa Teodora nakon Teofilove smrti od dizenterije vlada u Mihaelovo (Mihael III., grč. Μιχαήλ, 840. - 867.) ime, jer je on tada imao samo dvije godine.¹¹⁸

21. Teodorine kćeri, *Skylitzes Matritensis*, kasno 11. st., *Biblioteca Nacional de Espana*

¹¹⁷ Garland, 2002., str. 95.

¹¹⁸ Vidi u: isto.

Kako je Eufrozina (grč. Εὐφροσύνη, oko 790. - nakon 836.) također štovala ikone, i odrasla uz praksu štovanja ikona, podučava Teodorine kćeri praksi štovanja ikona¹¹⁹ što je prikazano na ilustraciji iz iluminiranog rukopisa *Skyllitzes Matritensis* koje nastaje u periodu kasnog jedanaestog stoljeća.¹²⁰

Teodora je u proces vraćanja ikona krenula pomirljivo uz priču o tome kako je u periodu žalovanja za mužem imala viziju kako se Teofila golog odvodi na mučenje. Međutim, kada je povorka došla do *Halke* ulaza u palaču vidjela je čovjeka na tronu pred slikom Krista kojem očajna pada pred noge, a on joj govori da je zbog njenih suza i vjere Teofilu oprošteno. Crkveni koncil kojim je vraćena praksa štovanja ikona održan je u kući bliskog caričinog podanika, eunuha Teoktistosa (grč. Θεόκτιστος), a uz caricu i Teoktistosa prisutni su bili još caričina braća i rođak.¹²¹ Nakon koncila redovnici i biskupi koje je Teofil protjerao vraćeni su i u Svetoj Sofiji proslavljen je „trijumf pravoslavlja“. U to vrijeme na kovanom novcu Teodora je prikazana na prednjoj strani, dok su na stražnjoj njen sin i prijestolonasljednik Mihael i kći, princeza Tekla (grč. Θέκλα, oko 822./23. - nakon 867.).¹²²

Teodora vlada uz svog najbližeg suradnika, eunuha Teoktistosa do 855. godine kada vlast preuzimaju Teodorin sin Mihael i brat Bardas koji bili su nezadovoljni dotadašnjim stanjem - Bardas zato što je Teodorina obitelj, iako dobro zbrinuta, isključena iz vladavine, dok je Mihael zamjerao Teoktistosu i Teodori što su ga, zabrinuti zbog afere s Eudokijom Ingerinom (grč. Ευδοκία Ιγγερίνα, oko 840. - oko 882.),¹²³ oženili za Eudokiju Dekapolitissu (grč. Εὐδοκία ἡ Δεκαπολίτισσα) koja je kao nepoznata djevojka odabrana za carevu suprugu na sajmu mladenki. Mihael i Bardas organizirali su zavjeru za koju se pretpostavlja da nije trebala rezultirati Teoktistosovom smrću već kažnjavanjem i posramljivanjem, ali je Teoktistos ubijen. Mihael tada postaje vladar, ali većinu poslova u zemlji kontrolira Bardas u periodu za koji se navodi da je bio svojevrsna bizantska renesansa, obilježena pogotovo kulturnim prosperitetom, a Teodora je udaljena s dvora i poslana u samostan, gdje su prethodno poslani i njene kćeri.¹²⁴

¹¹⁹ Vidi u: isto.

¹²⁰ Vidi u: John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, John Woirtley (prev.), New York: Cambridge University Press, 2010.

¹²¹ Vidi u: Garland, 2002.

¹²² Isto, str. 102.

¹²³ Eudokija Ingerina bila je bizantska carica, supruga bizantskog cara Bazilija I. i ljubavnica njegova prethodnika Mihaela III.; pretpostavlja se da je njen otac Inger bio skandinavskog porijekla. Vidi u: „Eudokia Ingerina“ u: *Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 2*, (ur.) Alexander P. Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991.

¹²⁴ Vidi u: Garland, 2002.

Ovaj desetogodišnji period prosperiteta privodi se kraju kada se Mihael počinje intenzivno družiti s Bazilijem (Bazilije I. Makedonski, grč. Βασίλειος ὁ Μακεδών, 811. - 886.), konjušarem iz Makedonije¹²⁵ kojeg Mihael proglašava suvladarom u svibnju 866. godine, mjesec dana nakon što je Bazilije ubio Bardasa, na što car Mihael nije reagirao. Moguće je da je Bazilije proglašen suvladarom kako bi se osiguralo da djeca Mihaelove ljubavnice Eudokije Ingerine budu rođena kao plemstvo. Naime, Bazilije je primoran rastati se od svoje žene Marije i oženiti Eudokiju Ingerinu, koja je u to doba trudna s Mihaelovim sinom. Istovremeno, Mihaelova sestra i bivša redovnica Tekla postavljena je kao ljubavnice Baziliju. „Čini se da je poanta cijele parade bila osigurati da Mihaelov sin kojeg nosi trudna Ingerina bude 'rođen u prupuru', iako pogrešnom čovjeku.“¹²⁶

Nakon što Mihael poziva patricija Baziliskianosa da isproba carske papuče, Bazilije i Eudokija postaju zabrinuti za sigurnost vlastitih položaja i počinju kovati urotu protiv Mihaela na što je car upozoren u rujnu 867. godine, a navodi se kako je Mihaela prethodno i Teodora upozoravala na Bazilija kao moguću prijetnju. Mihael je ubijen kasnije tog mjeseca, 24. rujna 867. godine kada su ga u snu pogubili Bazilije i njegovih osam prijatelja.¹²⁷ Tako prethodno konjušar, a tada suvladar Bazilije, postaje bizantski car Bazilije I., začetnik dinastije Makedonaca.

Teodora je puštena iz samostana u vrijeme kada Bazilije preuzima vlast i umire brzo nakon. Slično kao Irena, najbolje je zapamćena po vraćanju prakse štovanja ikona, kao žena s karakterom, sposobna voditi carstvo, iako joj kasniji izvori nisu nakloni, što je očekivano, jer su makedonski povjesničari, uzdižući dinastiju Makedonaca koja započinje s Bazilijem, izrazito negativno prikazivali one koji su joj prethodili.¹²⁸

22. Novčić (*solidus*) cara Teofila povodom krunjenja kćeri, 830-e, Konstantinopol.

¹²⁵ Isto, str. 105.

¹²⁶ Isto, str. 106.

¹²⁷ Isto, str. 106.

¹²⁸ Isto, str. 108.

Zlatni novčić s prikazom Teofila nastao je povodom krunjenja njegove tri starije kćeri – na prednjoj strani prikazani su car, carica i kći Tekla, a na stražnjoj strani prikazane su kćeri Ana i Anastazija.¹²⁹ Car je prikazan s krunom s tri križa na vrhu i nosi *paludamentum*, dok su *auguste* prikazane u *lorosima*. *Auguste* na stražnjoj strani nose krune identične onoj s kakvom je prikazana Irena na svojoj kovanici gdje je prikazana na obje strane – na vrhu krune u sredini je križ uz kojeg su dva trokutasta vrha. Na prednjoj stranici Tekla i Teodora prikazane su s krunama na kojima su samo trokutni završeci, moguće zbog natpisa koji onemogućuje središnji motiv križa. Sve na krunama imaju i *pendilije* koje im vise uz lice.

2.5. Makedonska dinastija (867. - 1056.)

Posljednja dinastija koju zahvaća ovaj rad dinastija je Makedonaca koja je započela s vladavinom Bazilija I. Makedonskog 867. godine. U ovoj dinastiji posebno se ističu kontroverzne carice Teofano (grč. Θεοφανώ, 941. - preminula nakon 978.) i Zoe Porfirogeneta (grč. Ζωή Πορφυρογέννητη, oko 978. - 1050.), iako valja spomenuti i supruge cara Leona VI. (grč. Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφός, 866. - 912.) i caricu Teodoru (grč. Θεοδώρα Πορφυρογενίτη, oko 980. - 1056.), sestru Zoe Porfirogenete, koja je, vladajući do 1056. godine, bila posljednja vladarica ove dinastije. Na primjeru vladarica ove dinastije može se uvidjeti kako se bizantsko društvo drugačije odnosi prema vladaricama koje smatraju nelegitimnima – kao što je slučaj s Teofano ili prethodno spominjanom caricom heraklijeske dinastije Martinom, a kako prema sestrama koje su – kako im ime govori – rođene u purpuru i stoga smatrane legitimnim i punopravnim vladaricama koje uživaju podršku bizantskog društva.

2.5.1. Supruge Leona VI. Mudrog (grč. Λέων ΣΤ΄ ὁ Σοφός, 866. - 912.)

Leon VI. vladao je od 886. do 912. godine. Bio je sin Eudokije Ingerine i službeni sin Bazilija Makedonskog, ali kao što je već spomenuto, Eudokija je bila ljubavnica Mihaela III., a Leon je rođen samo četiri mjeseca nakon svadbe Bazilija i Eudokije, stoga postoji opravdana

¹²⁹ Isto, str. 99.

sumnja u to da je Bazilije biološki otac Leona VI. koji nasljeđuje Bazilija umjesto Bazilijeva sina Konstantina iz prvog braka koji umire 879. godine. Pitanje očinstva stoga je bitno zbog održavanja dinastije, a jedan od Leonovih prvih poteza na vlasti - sakupljanje Mihaelovih ostataka i premještanje u crkvu Svetih Apostola uz odavanje carske počasti, također implicira da je sam Leon smatrao Mihaela svojim ocem.¹³⁰

Leonova prva supruga bila je Teofano Marinakiou (grč. Θεοφανώ, 866./67. - 895./96.) s kojom je dobio kćer Eudokiju. Nakon Eudokijine prerane smrti Teofano želi rastavu braka i očekuje kako će Leon zatim oženiti Zoe (grč. Ζωή Ζαούτζαινα, preminula 899./900.), koja je bila careva ljubavnica još od prije stupanja u brak s Teofano. Konstantinopolski patrijarh je međutim uvjerio Teofano kako bi takvo postupanje bilo pogrešno pa do službene rastave nije došlo, ali Teofano se od tad posvećuje vjeri uz nastavak obnašanja službenih carskih dužnosti do smrti 895. ili 896. godine. Ubrzo nakon smrti proglašena je sveticom i Leon daje graditi crkvu u njenu čast i svetište za njene relikvije. Zoe, s druge strane, prati Leona na putovanjima i prije smrti supruge, a nedugo nakon njene smrti Zoe i Leon stupaju u brak. Međutim, Zoe također ubrzo umire, krajem 899. ili početkom 900. godine, a Leo daje graditi crkvu Svete Zoe i proglašava svoju kćer Anu *augustom* kako bi se carske ceremonije koje zahtijevaju prisutnost carice mogle normalno odvijati. Međutim, Ana zbog udaje za Luja III. Provansalskog odlazi na Zapad što znači da na dvoru nema carice pa je Leon ponovno u potrazi za suvladicom, točnije – trećom suprugom. Dok su se drugi brakovi u Bizantu tolerirali, treći nisu bili društveno prihvaćeni. Prije Leona, pretpostavlja se od vremena carice Irene, civilni zakon zabranjuje treće brakove i smatra djecu rođenu u trećem braku nelegitimnom. Ipak, zbog važnosti carice na dvoru Leon uspijeva pridobiti čak i opoziciju da prihvati njegov treći brak s iznimno lijepom Eudokijom Baiane (grč. Εὐδοκία Βαϊανή, preminula 901. g.).¹³¹

Međutim, Eudokija umire pri porodu, a sin Bazilije nedugo nakon nje. Tako Leon sa 35 godina kao trostruki udovac još nema muškog nasljednika, a ni Leonov brat Aleksandar još nije imao djece.¹³²

Leon zatim započinje vezu sa dvorskom damom Zoe Karbounopsinom (*Zoe s ugljano crnim očima*, grč. Ζωή Καρβωνοψίνα, preminula nakon 919.) koja je 905. rodila sina Konstantina (grč. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, 905. - 959.). Konstantin je rođen u palači, sukladno

¹³⁰ Isto, str. 109.

¹³¹ Vidi u: isto.

¹³² Isto, str. 114.

običaju u purpurnoj odaji *Porphyri*, što pokazuje kako su Leon i Zoe željeli predstaviti svog sina kao *porphyrogenetos* – rođenog u purpuru, to jest, punopravnog nasljednika vladajućeg cara. Unatoč protivljenju konstantinopolskog patrijarha Nikolasa, Leon u siječnju 906. godine, tri dana nakon krštenja sina, ženi Zoe kako bi se osigurao Konstantinov legitimitet i njegovo pravo na prijestolje čime Zoe postaje caricom Rimljana.¹³³ Ipak, nakon Leonove smrti 912. godine Zoe ne vlada u ime svog šestogodišnjeg sina Konstantina, već je kao skrbnik postavljen Leonov brat Aleksandar koji Zoe tjera iz palače. Nakon njegove smrti, konstantinopolski patrijarh Nikolas je taj koji ne dopušta Zoe povratak na dvor. Zoe u veljači 914. godine organizira puč uz pomoć člana kraljevskog vijeća Ivana Eladasa. Ipak, unatoč uspješnoj pobuni, Zoe je 920. ponovo primorana otići s dvora u samostan Svetog Euthymia u Petriou.¹³⁴

23. Novčić (*follis*) s prikazom Konstantina VII. i Zoe Karbounopsine, 914.-19., Konstantinopol

Brončani novčić koji prikazuje Zoe Karbounopsinu i Konstantina VII. prikazuje majku i sina kako zajedno drže križ u središtu prikaza. Car prikazan s desne strane nosi *paludamentum* i krunu s kakvom su prikazane Irena i Teofilove kćeri *auguste*. Carica prikazana na lijevoj strani nosi *loros* i krunu na kojoj je križ i s koje vise *pendilije*. Novčić je nastao u periodu kada je Zoe ponovno na dvoru, stoga ne čudi da daje kovati novac kako bi naglasila svoj status vladarice nakon što je bila protjerana s dvora. Činjenica da Zoe drži križ zajedno s prijestolonasljednikom Konstantinom simbolizira zajedništvo njihove vladavine i tako ponovo naglašava caričinu moć na dvoru. Na reversu follisa nalazi se natpis +CONS/TANTINO/CE

¹³³ Vidi u: isto.

¹³⁴ Vidi u: isto.

ZOH bA/SILIS RO/MEON – imena Konstantina i Zoe, kao i ime Romanosa I., koji će kao sposoban admiral nakon invazija Bugara postati suvladar.¹³⁵

2.5.2. Teofano (grč. Θεοφανώ, 941. - preminula nakon 978.)

Teofano je bila supruga cara Romanosa II. (grč. Ρωμανός, oko 938. – 963.), nasljednika i jedinog sina Konstantina VII. Porfirogeneta, koji je nakon pet kćeri rođen 939. godine. Teofano je vladala od oko 955. do oko 976. godine. Car Romanos pogiba u lovu s 24 godine, uz prisutnost sumnji o trovanju, pa Teodora postaje vladarica u ime svojih sinova Bazilija (Bazilije II. Porphyrogenetos, grč. Βασίλειος Πορφυρογέννητος, oko 958. g.- 1025. g.) i Konstantina (Konstantin VIII. Porphyrogenetos, grč. Κωνσταντῖνος Η΄ Πορφυρογέννητος, 960. g.- 1028. g.) po ovlaštenju senata i patrijarha. Tada je Teofano navodno bila u ljubavnoj vezi s generalom Nikeforom Fokom (Nikefor II. Foka, grč. Νικηφόρος Φωκάς, oko 912. g.- 969. g.), za što ne postoje legitimni dokazi. Ipak, nakon što trupe u Kapadokiji Nikefora priglašavaju carem 963. godine, Nikefor i Teodora stupaju u brak čime Nikefor postaje staratelj Teofaninih sinova i tako jača svoje pravo na prijestolje.¹³⁶

Šest godina kasnije, 969., Teofano uz svog novog ljubavnika Ivana Tzimiskesa (grč. Ἰωάννης ὁ Τζιμισκής, oko 925. - 976.) i pristaše planira ubojstvo supruga. Urotnici su se sakrili u caričine odaje i kada je car obaviješten o tome da postoji urota sugerirano mu je da pretraži ženske odaje. Car Nikefor poslao je dvorskog službenika u provjeru odaja, ali kako je bilo iznimno neuobičajeno da muškarci zalaze u ženske odaje, dvorski službenik iz poštovanja prema carici nije provjerio caričine privatne odaje što je omogućilo ubojstvo cara. Nikefor je ubijen u vlastitoj odaji i njegova glava je navodno prezentirana njegovim tjelohraniteljima kako ne bi došlo do daljnjih pobuna, a Ivan je proglašen za cara. Ivan je osigurao da Romanosovi sinovi ostanu suvladari i prijestolonasljednici kako bi izbjegao osudu javnosti. Ipak, kako je konstantinopolski patrijarh odbijao okruniti Ivana u Svetoj Sofiji dok se Teofano ne udalji s dvora, Ivan nije oženio svoju ljubavnicu i sudionicu njegove urote već je šalje u egzil na otok Prokonnesos.¹³⁷

¹³⁵ "Romanos I. Lekapenos" u: *Oxford Dictionary of Byzantium, Volume 3*, (ur.) Alexander P. Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991., str. 1806.

¹³⁶ Vidi u: Garland, 2002.

¹³⁷ Vidi u: isto.

„Teofano je očito bila uzrujana što ju je odbacio ljubavnik, koji ju je iskoristio kao odskočnu dasku prema moći i onda ju napustio: kao članica dinastije koja je započela s Eudokijom Ingerinom, koja je očigledno bila upetljana u ubojstvo Mihaela III., ali ostala neizazvana carica Bazilija I., i koja je uključivala Zoe Karbounopsinu koja je nadmudrila svoje oponente kako bi došla na poziciju moći, Teofano je možda očekivala da će njena uloga u ubojstvu Nikefora biti prihvaćena ili se barem previdjeti, ali nije imala sreće.“¹³⁸

Naposljetku, Teofano je doživjela povratak na dvor nakon Ivanove smrti 976. godine kada je sin Bazilije vraća u palaču gdje ponovno zauzima svoj položaj carice.¹³⁹

24. Teofano truje Konstantina VII., *Skylitzes Matritensis*, kasno 11.st., *Biblioteca Nacional de Espana*

Prikaz iz već spominjanog jedanaestostoljetnog *Skylitzes Matriensis* donosi prikaz Teofano kako daje otrovati oca svog supruga, cara Konstantina VII. Na lijevoj strani prikaza carica svojim podanicima predaje otrov koji jedan od njih predaje caru. Ovakvi prikazi carice ne čude, s obzirom da ju se sumnjičilo i za ubojstvo prvog supruga i naglašavao njen promiskuitet. Ovakav odnos prema carici zasigurno je rezultat njene uključenosti u ubojstvo svog drugog supruga Nikefora Foke, koja je potvrđena. Međutim, za razliku od uključenosti u tu zavjeru, vrlo je mala vjerojatnost da je carica bila kriva za smrt svog prvog supruga Romanosa koji je poginuo u lovu, a još je manje izgledno da je Teofano, u doba kada još nije bila ni carica, imala ikakve veze sa smrću Konstantina VII., a kamo li da ga je upravo ona dala otrovati.

¹³⁸ Isto, str. 134.

¹³⁹ Isto, str. 135.

2.5.3. Zoe (grč. Ζωή Πορφυρογέννητη, oko 978. - 1050.) i Teodora (grč. Θεοδώρα Πορφυρογενίτη, oko 980. - 1056.) Porfirogeneta

Bazilije II. (Bazilije II. Porphyrogenetos, grč. Βασίλειος Πορφυρογέννητος, oko 958. - 1025.), Teofanin sin vlada 49 godina, a nakon njegove smrti 1025. naslijedio ga je brat Konstantin (Konstantin VII. Porphyrogenetos, grč. Κωνσταντῖνος Η΄ Πορφυρογέννητος, 960. - 1028.). Konstantin VIII. umire 1028. godine. Kako Konstantin nije imao muške potomke, njegove kćeri Zoe i Teodora (grč. Θεοδώρα Πορφυρογενίτη, oko 980. - 1056.) smatrane su njegovim legitimnim nasljednicama. Zoe je imala tri supruga koji su postali carevi upravo putem braka s njom i, poput svoje bake Teofano, s ljubavnikom Mihaelom (Mihael IV. Paflagonijski, grč. Μιχαήλ (Δ΄) ὁ Παφλαγών, oko 1010. - 1041.) planira ubojstvo cara Romanosa III. (Romanos III. Argiros, grč. Ρωμανός Γ΄ Αργυρός, 968. - 1034.). Uz to, postoje i nepotvrđene tvrdnje o zavjeri Zoe protiv svog drugog supruga Mihaela IV., negovog nećaka Mihaela V. (grč. Μιχαήλ Ε΄, oko 1015. g.-1042. g.) i njegova brata Ivana Orfanotroposa (grč. Ἰωάννης ὁ Ὀρφανοτρόφος). Iako je istinitost tih navoda upitna, daje uvid u to kako su suvremenici doživljavali Zoe.¹⁴⁰

Prvi suprug Zoe Porfirogenete i odabrani nasljednik Konstantina VIII. bio je Romanos Argiros (Romanos III. Argiros, grč. Ρωμανός Γ΄ Αργυρός, 968. - 1034.). Romanos je već bio oženjen, ali kada je odabran kao prijestolonasljednik njegova je supruga bila primorana povući se u samostan, a on ženi Zoe u studenom 1028., tri dana prije Konstantinove smrti. Zoe je tada imala već pedesetak godina i nije uspijevala zanjati, unatoč konzultiranju s liječnicima, korištenju magičnih amajlija i slično. Shvativši da neće dobiti nasljednika, Romanos se udaljava od Zoe, pronalazi ljubavnicu i brani Zoe pristup carskoj riznici, ograničavajući njeno trošenje propisanim džeparcem. Zoe, frustrirana ovakvim razvojem događaja ubrzo na dvoru primjećuje Mihaela (Mihael IV. Paflagonijski, grč. Μιχαήλ (Δ΄) ὁ Παφλαγών, oko 1010. - 1041.), brata visoko rangiranog eunuha Ivana Orfanotroposa (*orphanotropos* - „direktor sirotišta“), s kojim uskoro započinje aferu. Nakon nekolicine neuspješnih Zoeinih pokušaja trovanja supruga Romanosa, Mihaelovi sluge u prisutnosti Zoe utapaju cara.¹⁴¹

Zanimljivo je istaknuti kako je percepcija Zoe bila poprilično drugačija od one njene bake, Teofano. Naime, za razliku od sudjelovanja Teofano u uroti protiv cara kako bi na to mjesto

¹⁴⁰ Isto, str. 136.

¹⁴¹ Vidi u: isto.

dovela svog ljubavnika, koje se smatralo krajnje nedoličnim, čini se da je javnost gotovo potpuno ignorirala ulogu Zoe u ubojstvu Romanosa. Iako nije vjerojatno, moguće je da javnost nije znala za njenu uključenost. Ipak, puno izglednijim čini se tvrditi kako je javnost bila privržena carici jer su je smatrali legitimnom nositeljicom carske moći i stoga ju tretirali i percipirali na drugačiji način od onog kako su tretirali i percipirali Teofano.

Nakon Romanosove smrti Zoe inzistira na tome da Mihael bude okrunjen za cara, unatoč upozorenjima svojih službenika i obiteljskih čuvara. Mihael je proglašen carem istog dana kada je Romanos ubijen. Unatoč sumnjama koje je možda imao, nakon pedesetak kila zlata, od kojih je pola plaćeno njemu osobno, a pola kleru, patrijarh Aleksios Stoudit bio je više nego voljan vjenčati par, unatoč zakonu koji udovicama propisuje period žalovanja u trajanju od godinu dana. Tako je, uz prihvaćanje od strane naroda, Mihael je proglašen carem Mihaelom IV. Paflagonijskim dan nakon ubojstva Romanosa, koji je ubrzo zaboravljen. Čini se da je u početku zajednica Zoe i Mihaela bila sretna, ali nakon nekog vremena Mihael se počinje bojati za svoj položaj, a strahu pridonose i upozorenja njegove braće, pa Zoe zatvara u ženske odaje i ograničava joj kretanje. Također, kako je Mihael patio od epilepsije, nije se očekivalo da će dugo vladati, pa je valjalo pronaći nasljednika – Ivan Orfanotropos predlaže Mihaelovog nećaka istog imena kojeg Zoe službeno posvaja i imenuje cesarom. Mihael V. (grč. Μιχαήλ Ε΄, oko 1015. - 1042.) dolazi na prijestolje uz pristanak Zoe, nakon smrti Mihaela IV. u prosincu 1041. godine. Kada je čula da je car na samrti, Zoe je, sada slobodna kretati se, prehodala grad kako bi posjetila Mihaela u samostanu Svetog Kuzme i Damjana – međutim, car joj nije dopustio da uđe. Novoproglašeni car Mihael V. u prvih pet mjeseci svoje vladavine udaljuje svoje rođake s dvora, a Zoe u travnju 1042. šalje u samostan na otoku Prinkipo, uvjeren da ga pokušava otrovati. Navodi o pokušaju trovanja od početka su smatrani neutemeljenima i mnogi dvorjani, trgovci i članovi klera zabrinuti su za caričinu sigurnost. Pristaše carice tada se odlučuju na potez koji će promijeniti situaciju na dvoru – odlaze po caričinu sestru Teodoru u samostan u Petriou. Teodora se prvotno opirala odlasku iz samostana, ali nakon što je primorana doći u Svetu Sofiju gdje joj cjelokupna elita Konstantinopola odaje počast Teodora preuzima kontrolu nad situacijom. Nakon pobuna koje su trajale od 19. do 21. travnja i navodno odnijele oko tri tisuće života Teodora je proglašena caricom uz Zoe, a Mihael je razriješen dužnosti i oslijepljen.¹⁴²

¹⁴² Vidi u: isto.

Teodora i Zoe vladaju zajedno dva mjeseca i u tom periodu Teodora kao mlađa vladarica tijekom pojavljivanja dvoru sjedi malo iza Zoe. U ovom periodu carice daju kovati novac sa zajedničkim portretom. Puk i vojska zadovoljni su caricama koje namiruju sudske parnice, donose odluke vezano uz poreze i administraciju, ugošćuju ambasadore i općenito preuzimaju sve carske dužnosti. Ipak, Zoe je navodno bila iznimno ljubomorna na sestru i nesretna što svoj položaj mora dijeliti, a ujedno i nezadovoljna bavljenjem administracijom i samo dva mjeseca kasnije Zoe, kojoj je tada bilo oko šezdeset i četiri godine, organizira puč i preuzima svu moć u Bizantu. Zoe nije bila zainteresirana vladati sama, pa traži novog supruga i nakon više konstantinopolskih plemića koji su odbijeni odlučuje se za Konstantina Monomaha (grč. Κωνσταντῖνος Ὁ Μονομάχος, oko 1000. - 1055.) s kojim je bila bliska za vrijeme vladavine svog prvog supruga Romanosa. Kako je ovo bio treći brak za oboje nije ih vjenčao patrijarh već svećenik, ali je patrijarh pristao okruniti Konstantina koji krunidbom postaje Konstantin IX. Monomah. Konstantin je u vrijeme stupanja u brak sa Zoe već niz godina imao ljubavnicu Mariju Sklerianu kojoj je bio posvećen i navodi se kako Zoe govori o njoj već na njihovom prvom sastanku. Zoe Skleraini šalje pismo kojim ju poziva u Konstantinopol i obećaje prijateljsku suradnju. Uskoro, Konstantin više nije skrivao svoju vezu s Sklerainom koja dolazi na dvor i ima odaju uz carevu, te s njom javno živi kao sa suprugom, unatoč negodovanju Bizantinaca koji su i dalje smatrali Teodoru i Zoe svojim legitimnim caricama.¹⁴³

Skleraina umire 1045. godine i pokopana je u crkvu Svetog Jurja Mangana, a Konstantin se daje pokopati s njom umjesto sa Zoe, koja umire 1050. godine, vjerojatno u sedamdeset i trećoj, te je pokopana u crkvi koju je sama osnovala posvećenu Kristu Antiphonetu uz prikaz Konstantina kako plače uz njenu grobnicu.¹⁴⁴

Nakon što je Zoe umrla, Teodora ulazi u konflikt s Konstantinom, smatrajući kako car ima ambicije oženiti svoju ljubavnicu, gruzijsku princezu u zatočeništvu na dvoru. Stoga, nakon careve smrti 1055. godine Teodora preuzima vlast i postaje samostalna carica, ujedno posljednja carica dinastije Makedonaca.¹⁴⁵

¹⁴³ Vidi u: isto.

¹⁴⁴ Vidi u: isto.

¹⁴⁵ Isto, str. 165.

25. Novčić (*solidus*) s prikazom carica Zoe i Teodore, 1042.

Zlatne kovanice nastale u periodu zajedničke vladavine carica Zoe i Teodore prikazuju ih kako zajedno drže zastavu, moguće *labarum* - vojnu zastavu kasnijih rimskih careva koju je uveo Konstantin I. kada je počeo podupirati kršćanstvo, nakon 312. godine.¹⁴⁶ Prikazane su sa ukrašenim zrakastim krunama s *pendilijama*, u *lorosima* i s bogatim bisernim ogrlicama. Uz obje stoje njihova imena, ali i bez natpisa mogle bi se raspoznati – ne zbog individualiziranih potreta, dapače, oblikovanje lica ne pokazuje individualne crte carica, ali zna se da se Zoe pojavljivala u javnosti ispred Teodore i sjedila malo ispred nje pa je logično zaključiti da će i na ovom *solidusu* ona biti ipak nešto veće prikazana. Ovo je također jedinstveni primjer prikaza dvije suvladarice kako dijele vlast kao gotovo ravnopravne i stoga jedini primjer u ovom radu gdje se ne naglašava dijeljenje moći i zajedništvo vladavine cara i carice već dviju sestara kojima je moć predana rođenjem, a ne udajom.

¹⁴⁶ Labarum u : <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34968>.

26. Zoe Porfirogeneta i Konstantin VIII. Monomah uz Krista, južna galerija Svete Sofijeja, Konstantinopol.

Zoe i Konstantin prikazani su uz Krista na apstrahiranoj zlatnoj pozadini na mozaiku u južnoj galeriji crkve Svete Sofije u Konstantinopolu. Zoe Kristu donosi svitak, a Konstantin vrećicu, vjerojatno s novcem. Poklone nude Kristu čija je aureola ukrašena upisanim križem, za razliku od običnih aureola carskog para. Krist na krilu drži knjigu i desnom rukom blagoslivlja. Konstantin i Zoe prikazani su izrazito bogato odjeveni, oboje su prikazani u kožnim *lorosima* koji su ukrašeni dragim kamenjem i biserima. Navodi se kako je Zoe prikazana kao već ponešto starija, što se na prvu možda ne bi zaključilo gledajući mozaik, ali može se pretpostaviti da njena blaga pogrbljenost i svijetla kosa aludiraju na zreliju dob.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Vidi u: Garland, 2002.

27. Kruna Konstantina IX. Monomaha, c. 1041., *Hungarian National Museum, Budimpešta*

Osim prikaza na mozaiku i na kovanicama, Zoe je prikazana i na kruni svog supruga. Ovaj prikaz upućuje na sveprisutnost carskih prikaza, ali i na to da se Konstantin prikazujući Zoe i Teodoru uz sebe očito htio povezati s dinastijom Makedonaca. Uz to, kruna prikazuje vrhunski rad u metalu, koji za razliku od kovanog novca, omogućava mnogo bogatiju izvedbu u različitim tehnikama.

Ovaj predmet luksuzne izrade vjerojatno je bio darovan caru nakon političkog ili vojnog uspjeha, moguće njegovog povratka iz egzila, u skladu s rimskom tradicijom darovanja cara krunom nakon uspješne vojne kampanje¹⁴⁸, a tanke metalne trake uz rubove pločica i rupice koje su na pločicama probušene sugeriraju da se pločice šivalo na potpurnu kožnu tkaninu.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Vidi u: Etele Kiss: „The State of Research on Monomachos Crown and Some Further Thoughts“ u: Olenka Z. Pevny *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843 - 1261)*, The Metropolitan Museum of Art: Yale University Press, 2000.

¹⁴⁹ Kiss, 2000., str. 65.

Krunu Kosntantina IX. Monomaha čini sedam zlatnih pločica s polukružnim završecima, ukrašenih tehnikom emajliranja i *cloisonné*-a. Pločice prikazuju Konstantina, šest ženskih figura i Svetog Petra i Svetog Andriju u medaljonima. Uz cara su prikazane posljedne vladarice iz dinastije Makedonaca: Zoe i Teodora. Iduće dvije ženske figure prikazuju plesačice, a preostale dvije vrline Istinu i Skromnost. Apostoli prikazani kao sekundarni likovi u medaljinima služe kao referenca na Rim i Konstantinopol i, kao i personifikacije Rima i Konstantinopola koje su se prikazivale prije, predstavljaju Zapad i Istok, to jest, zapadnu i istočnu crkvu.¹⁵⁰

Nadalje, dvije pločice uz one s prikazima carica prikazuju figure plesačica koje plešu s vrpčama, koje – za razliku od ostalih likova prikazanih na kruni sa zelenim aureolama, imaju plave aureole. Uz ove pločice nalaze se prikazi personifikacija koje se identificiraju putem natpisa – Skromnost koja drži ruke prekrížene preko prsa i Istina koja podiže svoju desnu ruku prema ustima.¹⁵¹ Plesačice prikazane sa šalovima pojavljuju se i u islamskoj ikonografiji, ali valja napomenuti kako su čest motiv na bizantskim minijaturama. Kako plesačice imaju aureole može se pretpostaviti da njihov prikaz simbolizira nešto svečano i božansko, ali kako u bizantskoj crkvi nije bilo ritualnih plesova, valja zaključiti kako je uloga prikaza plesačica simbolička – vjerojatno prikazuju Gracije prilikom *adventus*a, to jest, ceremonijalnog dolaska. S druge strane, prikazi plesa pronalaze se u biblijskim pričama o Mojsiju i Davidu gdje alegorijski obilježavaju pobjedu, stoga nije isključeno da na ovom primjeru plesačice također simboliziraju carsku pobjedu. Personifikacije su također pomno odabrane kako bi bile u skladu s vrlinama koje promovira crkva. Također, vinove loze koje ukrašavaju pločice s plesačicama, te vitice i ptice na rubovima pločica s prikazima vladara primjeri su *horror vacui* efekta koji nije atipičan za apstraktno-linearni stil kojem se pripisuje ova kruna, a ujedno simboliziraju i Rajski vrt.¹⁵² Također, već spomenute vitice, biljke i ptice prikazane na pločicama mogu se interpretirati kao metafore carskih vrlina – car stvara vrt izobilja, to jest, svoje carstvo, ili je on sam simbol vrta vrlina.¹⁵³

¹⁵⁰ Vidi u: <https://mnm.hu/en/collections/archaeological-department/mediaeval-goldsmith-collection>.

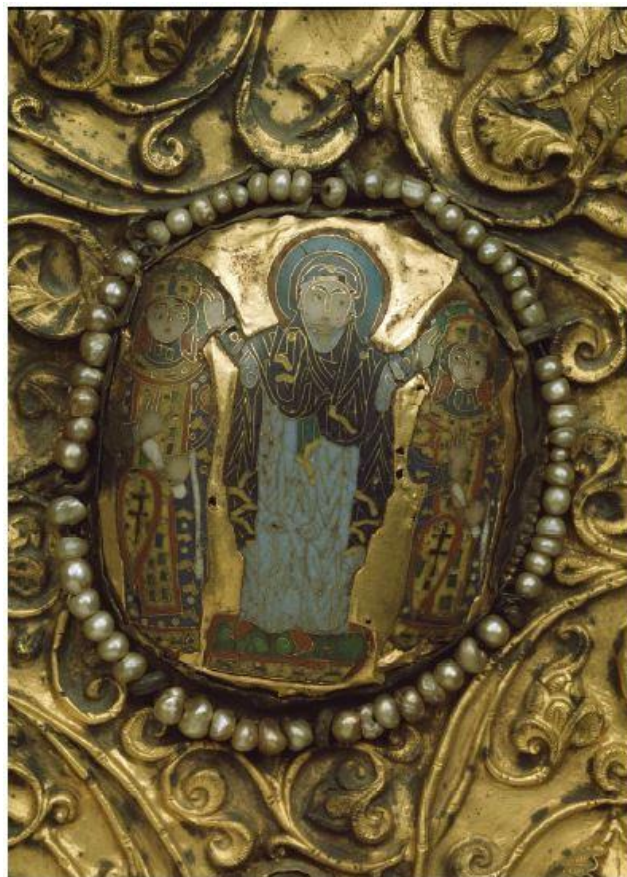
¹⁵¹ Kiss, 2000., str. 60.

¹⁵² Vidi u: Kiss, 2000.

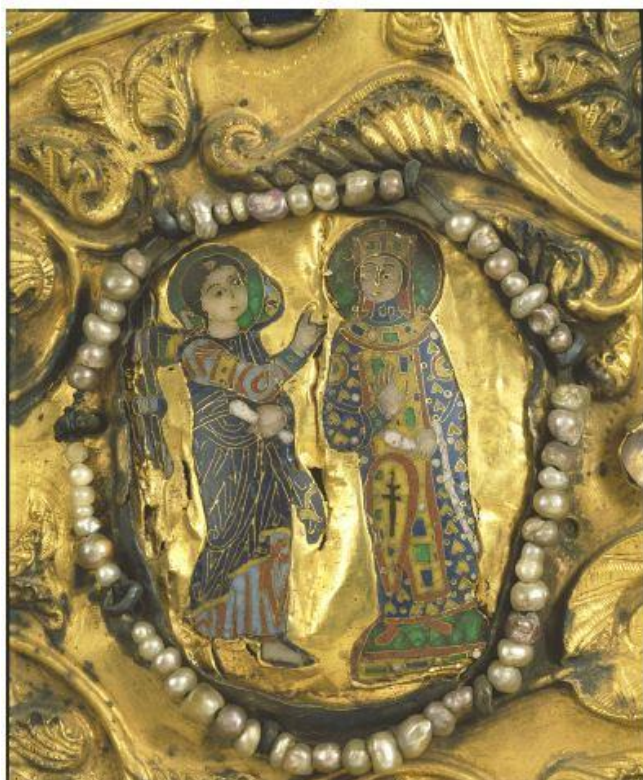
¹⁵³ Vidi u: Enamel Plaques and Medallions: „The Crown of Constantine IX Monomachos“ u: Helen C. Evans, William D. Wixon (ur.) *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843 – 1261*, Metropolitan Museum of Art: New York, 1997.

28. *Khalhkuli triptih*, 10.- 12.st.,*Georgian National Museum*, Tbilisi

29. Medaljon s prikazom dvostruke krunidbe, 11. st., *Khalhkuli triptih*, *Georgian National Museum*, Tbilisi

30. Medaljon s prikazom carice i andela, 11. st., *Khalkhuli triptih, Georgian National Museum, Tbilisi*

31. Medaljon s prikazom carice i Ivana Krstitelja, 11. st., *Khalkhuli triptih, Georgian National Museum, Tbilisi*

Khalkhuli triptih napravljen je za prikaz Djevice u emajlu i originalno se nalazio u istoimenom manastiru u sjeverozapadnoj Gruziji te služio kao oltar u crkvi posvećenoj Djevici, a danas se nalazi u Gruzijском Nacionalnom muzeju. Centralna figura Djevice datira se u 10. stoljeće, dok se pripadajući trodijelni okvir datira u prvu polovicu 12. stoljeća. U zlatni okvir uklopljeni su i medaljoni izrađeni u tehnici *cloisonné* emajla koji prikazuje ženske figure u carskoj opremi u interakciji sa svecima, za što se u bizantskoj umjetnosti ne pronalazi izravna paralela. U triptih su, osim tri medaljona s prikazima carica, uklopljeni i drugi gruzijski i bizantski medaljoni izrađeni tehnikom emajla za koje se ne zna kako su stigli u Gruziju, iako se može pretpostaviti da su bili diplomatski pokloni.¹⁵⁴

Od tri medaljona s prikazom carica jedan prikazuje scenu dvostruke krunidbe, to jest, prikazuje Bogorodicu kako kruni dvije carice, drugi susret carice i anđela, dok treći prikazuje caricu kako izmjenjuje pozdrave s Ivanom Krstiteljem. Začudno je što nema natpisa na medaljonima, jer je uobičajeno za bizantske prikaze u emajlu da nose i natpise, kao što je slučaj i na prethodno spominjanoj kruni Konstantina IX. Monomaha.¹⁵⁵

Kriszta Kotsis tvrdi kako su medaljoni nastali u 11. stoljeću te identificira prikazane carice kao Zoe i Teodoru Porfirogenetu. Poblize ih datira u 1042. godinu, tvrdeći kako je najizglednije da su medaljoni nastali kao odgovor na puč koja je za cilj imala svrgnuti Zoe s vlasti, ali je rezultirala zajedničkom vladavinom sestara. Kotsis se referira i na spominjanog Etelea Kissa, te povezuje medaljone s prikazima u emajlu na kruni Konstantina IX. Monomaha – sličan i pojednostavljen *loros*, ovalna lica, male crvene usne, pogled u stranu, i slično.¹⁵⁶ Autorica zaključuje kako su ova tri medaljona, s obzirom na to da imaju više sličnosti s prikazima na Monomahovoj kruni nego s ostalim emajliranim medaljonima triptiha, nastala u bizantskoj radionici u jedanaestom stoljeću, potencijalno istoj radionici u kojoj nastaje i Monomahova kruna.¹⁵⁷ Također – iako se, općenito govoreći, gruzijski povjesničari umjetnosti okreću identifikacijama gruzijskih kraljica na medaljonima, valja razmotriti identifikaciju Zoe i Teodore koje su bile jedinstven primjer suvladarica. „Od devetog do jedanaestog stoljeća nije bilo drugih carskih žena koje su zajedno vladale bez muškog

¹⁵⁴ Vidi u: Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012.

¹⁵⁵ Kotsis, 2012., str. 5.

¹⁵⁶ Vidi u: isto.

¹⁵⁷ Vidi u: isto, str. 16.

svladara i ne postoje primjeri samostalnih prikaza dviju vladarica u ovom periodu, osim prikaza koji se pripisuju ovim sestrama.¹⁵⁸

Na prvom od tri medaljona (sl. 29) Bogorodica je prikazana u tamno plavom ogrtaču, kako stoji na postamentu i podiže ruke prema krunama carica koje joj stoje s lijeva i desna. Carice su prikazane u *lorosima*, s kruna im vise *pendilije*, u lijevoj ruci obje drže svitak, a desni dlan drže pred prsima. Jedna carica prikazana je nešto većom od druge, kao i na prethodno spominjanom zlatnom novčiću s prikazom carica, stoga se može zaključiti kako veća figura predstavlja stariju sestru Zoe. Valja naglasiti kako je ovo prvi primjer prikaza Bogorodice koja kruni vladarice, do tada je uobičajeno bilo da je Krist taj koji je prikazan kako kruni vladare. Naime, Bogorodica je zaštitnica Konstantinopola i smatra se da joj je grad bio posvećen, kult Bogorodice jača i razvija se, te ona postaje i vojna zaštitnica i ona koja donosi pobjedu, stoga odgovara ideološkim potrebama sestara.¹⁵⁹

Na drugom medaljonu (sl. 30) prikazan je anđeo u plavom ogrtaču kako prilazi carici i pokazuje desnom rukom prema njoj, dok u lijevoj drži svitak. Carica koja je identificirana kao Zoe prikazana je identično kao i na prethodnom primjeru. Prikaz slijedi ikonografski model biblijske scene Navještenja i modificira ga pozicioniranjem carice na mjesto Bogorodice, što se vidi po interakciji figura i položaju njihovih tijela. Ipak, dlan štap s kojim se inače na prikazu Navještenja prikazuje Gabrijel i vreteno s kojim se prikazuje Bogorodica zamijenjeni su svitcima. Umetanjem carice u scenu Navještenja ona se simbolički povezuje s jednim od najvažnijih događaja liturgijskog kalendara, kao što je bilo uobičajeno i da se muški vladari povezuju s liturgijskim kalendarom. Ovdje je odabirom scene naglašena i dodatna komponenta nade za nastavak carstva, to jest nada za dolaskom nasljednika na prijestolje.¹⁶⁰

Treći medaljon prikazuje caricu kako podignutih dlanova prilazi Ivanu Krstitelju (sl. 31), jednom od najpopularnijih svetaca u Bizantu. Između likova prikazano je nisko stablo na koje je oslonjena sjekira. Kao i prethodni primjeri, ovaj medaljon donosi modifikaciju ikonografskih modela, u ovom slučaju triju scena – kada se prikazuje sam, Ivan Krstitelj prikazan je sa svitkom na koji je upisan citat o jaganjcu Božjem s kakvim je prikazan i na ovom medaljonu. Nadalje, prikazi Krstitelja kako propovijeda obično su smješteni u krajolik u kojem je prikazano stablo na koje je oslonjena sjekira. Također, kada se Krstitelj prikazuje s

¹⁵⁸ Kotsis, 2012., str. 18.

¹⁵⁹ Vidi u: isto.

¹⁶⁰ Vidi u: isto.

Kristom, obično prikaz uključuje samo njih kao figure.¹⁶¹ Može se pretpostaviti da je uz Krstitelja prikazana Teodora koja se poveznicom s Krstiteljem referira na vlastitu prošlost u samostanu. Ujedno, aludirajući kompozicijski na prikaze Krista i Krstitelja naglašava se Teodorina božanska carska moć koja se izjednačava s onim njenih prethodnika, careva dinastije Makedonaca koji su naglašavali svoju moć putem referiranja na ovog popularnog sveca.¹⁶²

Zaključno, sva tri medaljona s prikazima carica na gruzijskom *Khalkhuli* triptihu služe naglašavanju carske moći i autoriteta sestara suvladarica, te njihovom izjednačavanju s muškim prethodnicima, ali pritom donose nove, vrijedne ikonografske modele, koji vjerojatno nastaju upravo za prikaze ovih dviju carica.

4. Utezi s likom carice

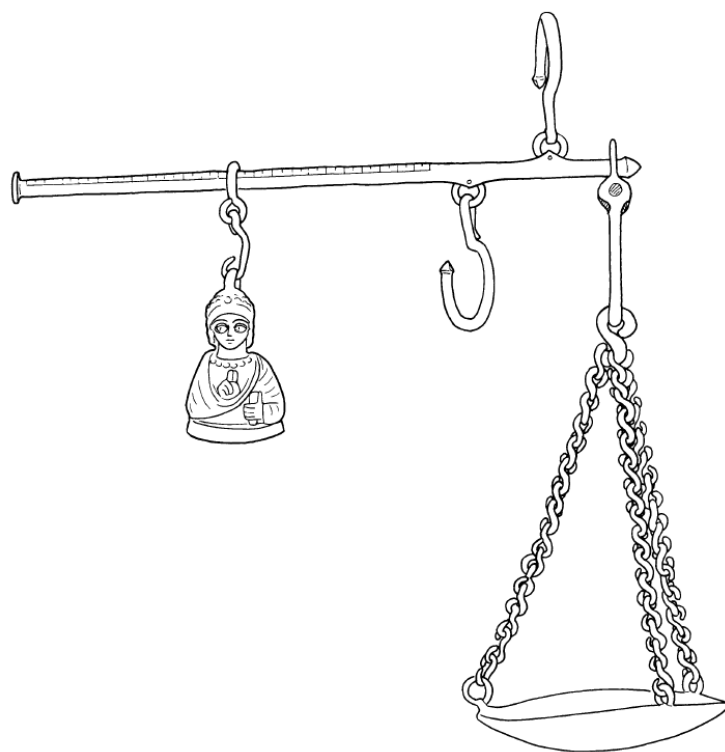
Posebno poglavlje rada posvećeno je ranobizantskim utezima s prikazom carice. Ovi utezi predstavljaju jedinstven fenomen – očekivano je da novac kao uporabni predmet nosi lik cara ili carice, dok je zaista neobično uvidjeti kako je carski prikaz krasio i svakodnevnne predmete na kojima se carski prikaz ne bi očekivao. Također, kako ove prikaze nije moguće pridružiti određenoj carici ili dinastiji, spominju se zasebno. Od četrnaest sačuvanih primjera, samo njih tri su ostala neidentificirana, dok se ostale identificira kao carice teodozijanske dinastije – Eudokiju, Eudoksiju, Gallu Placidiju ili Pulheriju. Kako bi se identificirale carice koristila se usporedba s numizmatičkim prikazima, gdje je međutim fizionomija izrazito tipizirana, kao i fizionomija carica prikazanih na utezima. Stoga je u ovim prikazima na utezima vrlo teško, možda i neutemeljeno prepoznavati identitet konkretne carice.

Osim utega s prikazom carica poznati su i utezi s prikazom Atene koja kao božica mudrosti ujedno simbolizira ravnotežu i preciznost, a koji se u Bizantu nastavljaju koristi paralelno s onima koji prikazuju carice. U Bizantu su ovakvi utezi pronalazeni na različitim lokalitetima, ali valja napomenuti kako ih je samo nekolicina pronađena u Konstantinopolu, dok je većina pronađena u provincijama, a posebno na području Male Azije. Također, postoje i utezi s prikazima muških likova koji se datiraju od 4. do 6. stoljeća i koji su prethodno pogrešno bili

¹⁶¹ Kotsis, 2012., str. 39.

¹⁶² Vidi u: isto.

interpretirani kao prikazi Konstantina I. Međutim, kao i kod prikaza carica, ovakve su identifikacije neosnovane. Zanimljivo je – i neuobičajeno kako na utezima prevladavaju prikazi carica, dok je na drugim vrstama utega, primjerice staklenim i brončanim, dominirao prikaz cara.¹⁶³

32. Crtež vage s utegom bizantske carice

Utezi s prikazima bizantske carice kreću se od trinaestak do okvirno 25 centimetara visine, teže okvirno od 1,5 kilograma do šest kilograma. Utezi prikazuju okićene ženske likove, a ono što potvrđuje da se radi o prikazima carica su bogato ukrašene kape koje služe kao krune, dok masovnu produkciju implicira prikazivanje carice kao tipa, umjesto konkretnog portreta individualne carice. Utezi su najvjerojatnije izrađivani tehnikom izgubljenog voska, uz naknadno obrađivanje detalja pri nešto hladnijoj temperaturi nakon čega se unutrašnjost punila željezom do željene težine.¹⁶⁴

¹⁶³ Vidi u: McClanan, 2002.

¹⁶⁴ Vidi u: isto.

33. Uteg s prikazom bizantske carice, 5.st., Metropolitan Museum of Art, New York

Jednostavniji primjer utega iz 5. stoljeća (sl. 33) prikazuje caricu koju prepoznajemo po ukrašenoj kapi nalik kruni i svitku u ruci – čime se potvrđuje njena pismenost i upućuje na visok društveni status. Uteg na vrhu ima kružni privjesak kojim se objesi na kuku vage. Ovaj prikaz ne donosi puno atributa carske moći, ukrasna kapa je vrlo jednostavna i izgleda gotovo kao obična kapa, caričina odjeća jednostavna je i nije ukrašena. Fizionomija je tipična za prikaze u Bizantu – velike bademaste oči, dugi nos, male usne i brada i visoke jagodice. Kako se ovaj uteg ne može preciznije datirati nema se na temelju čega prepoznati identitet određene carice. Prikaz potvrđuje navod Anne McClanan, da je prvenstvena namjera prikazati tip carice.

34. Uteg s prikazom bizantske carice, 400-450., Metropolitan Museum of Art, New York

Drugi je primjer (sl. 34) preciznije datiran od prethodnog. Smješta se u period koji zahvaća teodozijansku dinastiju, točnije, u prvu polovicu 5. stoljeća. Stoga je ovdje valjano pretpostaviti kako uteg zasigurno prikazuje neku od carica teodozijanske dinastije, što je očito bio povod pripisivanju prikaza Pulheriji ili Eudoksiji, iako nema nikakvih konkretnih atributa po kojima bismo prepoznali određenu caricu. Ipak, očito je kako je ovaj likovni prikaz znatno detaljniji od prethodnog. Uteg, kao i prethodni, ima očicu na vrhu, kao i kuku kojom se direktno može okačiti na vagu. Carica je prikazana s tipično bizantskom fizionomijom i drži svitak u ruci, što je još jedna sličnost s prethodnim primjerom. I ova carica nosi kapu ukrašenu dragim kamenjem, bogatije ukrašenu nego na prethodnom primjeru. S dijademe se uz caričino lice spuštaju *pendilije*, a može se pretpostaviti da prikazuju biserne *pendilije*. Carica nosi bogatu ogrlicu u tri reda. Odjeća je, kao i na prethodnom primjeru, jednostavna i može se pretpostaviti da se radi o jednostavnoj tunici, možebitno tipa *palla*. Donji dio utega ukrašen je isprepletenim vrpčama koje nisu dio caričine odore.

Kao što navodi McClanan, ovi utezi su, kao i kovanice, odlični primjeri prisutnosti carskog prikaza u svakodnevnom životu u carstvu.¹⁶⁵ Povijest umjetnosti često ima tendenciju fokusirati se na luksuzne umjetničke predmete, pa nerijetko ovakvi primjeri ostaju zanemareni, a ipak služe kao vrijedan prilog razumijevanju vizualne kulture Bizanta. Kovanice i utezi koje ljudi svakodnevno koriste govore o sveprisutnosti carskih prikaza, zahvaćajući čak i one koji su „nenametljivi poput uzorka zidne tapete.“¹⁶⁶ Valja spomenuti i paralelu s utezima koji prikazuju božicu Atenu – kao što je spomenuto, utezi s prikazom baš ove božice koristili su se jer Atena kao božica mudrosti predstavlja i preciznost i ravnotežu. Stoga nije naodmet pretpostaviti kako je uteg s prikazom carice također služio kao svojevrsna garancija preciznosti mjerenja, a ujedno i kao figura koja nadgleda transakcije, čime se dodatno naglašava sveprisutnost carskog autoriteta i carske moći. Uz to, činjenica da se utezi s prikazom Atene i oni s prikazom carice koriste paralelno svjedoči i ispreplitanju božanske i carske moći i svojevrsnom simboličkom stapanju figure koja označava mudrost s figurom koja označava vlast. Također, ovakvo paralelno korištenje utega s poganskim motivom uz uteg kršćanskih carica svjedoči i bogatstvu bizantske kulture, te daje naslutiti kako pojava, jačanje i afirmacija kršćanstva i stvaranje kršćanskog društva nije značila odbacivanje svega poganskog, već asimilaciju starijih motiva. Nadalje, korištenje utega s motivom Atene još je jedna potvrda kako se Bizant zaista oslanjao na grčku kulturu koja ih određuje više od njihove vlastite percepcije sebe kao Rimljana. Naposljetku, ovi primjeri podsjećaju kako su carski prikazi bili toliko uobičajeni da im vjerojatno većina ljudi nije pripisivala posebnu važnost. Iz današnje pozicije proučavanja Bizanta, ne čudi upisivanje značaja svakom predmetu i pokušaj identifikacije svakog prikaza, ali vjerojatno to nikad nije bila namjera – lik carice ili Atene na utegu zasigurno je simboliziralo sve prethodo spomenute karakteristike, ali one su vjerojatno ostajale nezamijećene u kontekstu tržnice – opravdano je pretpostaviti da kupci nisu previše pažnje obraćali na to kakvim točno utegom se njihova roba važe, *kojom caricom* se njihova roba važe i važe li se uopće utegom s prikazom carice ili onim s prikazom Atene. Ljudski je pretpostaviti da su kupci na tržnici bili usmjereni na kvalitetu robe i poštenje transakcije.

¹⁶⁵ Vidi u: isto.

¹⁶⁶ Isto, str. 60.

5. Zaključak

Diplomski se rad, kako mu i naziv govori, bavi prezentacijom lika vladarice od Konstantinove dinastije, zaključno s dinastijom Makedonaca. Kao okvir rada iznesene su neke općenitosti i specifičnosti života žena u Bizantu i njihova položaja u društvu. Žene u Bizantu bile su ograničene u svom javnom djelovanju i, kao i u ostatku srednjeg vijeka i srednjovjekovnog društva, podređene muškarcima od kojih su imale manje prava i izbora u životu. Ipak, Bizantinke se ističu kvalitetom svog obrazovanja, koje nije bilo ograničeno isključivo na najviše slojeve društva, mogle su posjedovati vlastitu imovinu, bilo im je omogućeno odlučivati o drugoj udaji, pozicija žena u nižim staležim društva bila je povoljnija uslijed zakonskih regulativa koje su se pobrinule za osiguravanje boljih životnih uvjeta od onih u drugim dijelovima ranosrednjovjekovnog društva.

Bizantske su carice imale izniman utjecaj na društvo, bilo svojim doniranjem crkvi, sponzoriranjem gradnji, ili pak aktivnim političkim djelovanjem. Rastući utjecaj carica vidljiv je kada se prati njihovo djelovanje – Helena ima prethodno vladaricama nedostupne ovlasti; Teodora ima jasno vidljiv utjecaj na careve odluke; već mnogo puta spominjane Irena i Teodora čija politička moć se najbolje predočava njihovim povratkom štovanja ikona, dok je Ireni uspjelo i preoteti vlast od prijestolonasljednika i vlastitog sina Konstantina; Zoe i Teodora Porfirogeneta koje predstavljaju svojevrsni presedan – njih bizantsko društvo percipira kao punopravne nasljednice prijestolja, i kao takvima im pokazuju veću odanost nego njihovim prethodnicama, ali i njihovim suvladarima.

Ova progresija važnosti položaja carica razvidna je i kada se u obzir uzmu njihovi prikazi. Najviše sačuvanih prikaza bizantskih carica su oni na kovanicama, a na svim prikazima, od kovanica do mozaika, carice su prikazane na način koji se percipira kao tipično bizantski – ne prikazuju se s individualiziranim fizionomskim obilježjima, već se razlikuju po odorama, krunama i tehnicima prikaza. Sve su prikazivane s bademastim očima, oblim licima, duguljastim nosevima i visokim jagodicama. Ovakvi standardizirani prikazi, osim što su percipirani kao tipično bizantski, zapravo su tipični za rani srednji vijek. Naime, naglasak – za razliku od perioda antike, više nije na raspoznavanju određene osobe već na simbolici carske moći i vladavine. Ovo je posebno naglašeno upravo u brojnim obilježjima carske moći koji se pronalaze na svim prikazima bizantskih carica. Helena se kao prva prikazuje s dijademom, carice teodozijanske dinastije nadalje uvode novosti u prikaze pa je tako s Flacilom započelo učestalo prikazivanje carica u *paludamentumima*, slijedi Eudoksija koja je prikazana s

motivom *Dextera dei* koji donosi božansku potvrdu njene imperijalne funkcije i slično. Leonidska carica Arijadna donosi novi model – carica se prikazuje s mnogobrojnim regalijama, svaka od kojih služi naglašavanju njene moći. Sofija i Justin II. prikazivani su zajedno jedan do drugog na prijestoljima, a naglašavanje caričine moći kulminira Ireninim kovanicama na kojima se carica prikazuje s obje strane. Naposljetku, upravo iznimna privrženost Bizantinaca Zoe i Teodori Porfirogeneti svjedoči o nešto drugačijoj percepciji žena od strane Bizantinaca – to što su carice žene nije bila otegotna okolnost i temelj za osporavanje njihove vlasti. Nakon višestoljetnog naglašavanja upravo moći carica – nasuprot prethodnog naglašavanja krijeposti i plodnosti – stvaraju se preduvjeti za uvažavanje carica što kao samostalnih vladarica, što kao cijenjenih političkih aktera. Tako rad završava Teodorom, koja kao posljednja vladarica dinastije Makedonaca vlada samostalno i prihvaćena je kao samostalna vladarica.

Zanimljivo je da se prikazi carica pronalaze na utezima koji su se koristili na tržnicama. Oni donose tip carice standardiziranih obilježja, bez individualizacije, pa ih je vrlo teško povezati s određenom vladaricom. Uz kovanice, i ovi predmeti pomažu u osvještavanju da je carska moć zastupljena i u svakodnevicu puka, naglašavaju sveprisutnost carske moći i autoriteta u svim slojevima društva i na svim mjestima u Bizantu, a ujedno svjedoče i jačini vizualnog identiteta Bizanta. Dapače, valjalo bi reći ne samo carske moći, već i ženske carske moći i ženskog carskog autoriteta koji prethodno nije naglašavan na ovakav način, niti u ovakvoj mjeri. Nažalost, dio građe koji bi posebno posvjedočio raskoši carica, kao što su skulpture i mozaici, uglavnom su kroz povijest izgubljeni, ali ako bi se zaključivalo uzimajući u obzir mozaik s prikazom Teodore u crkvi San Vitale, može se pretpostaviti kako su i drugi prikazi luksuzne i umjetničke izrade ostavljali jednako snažan dojam na promatrače kao i ovaj mozaik, koji još i danas zadivljuje promatrače.

Uz to, činjenica da su neke od carica bile *toliko* ozloglašene, opravdano ili neopravdano, i da im je bilo omogućeno djelovanje koje nije u skladu s onim što se od njih očekuje (bilo da se radi o osljepljivanju vlastitog nasljednika, zanemarivanju propisanog jednogodišnjeg perioda žalovanja nakon smrti supruga, ili o nečem drugom), još je jedan argument u prilog tome da su carice u Bizantu ipak imale poprilične slobode. Iako su često bile kažnjavanje za svoja nedjela, već i to da imaju mogućnost manipuliranja vlasti, sudjelovanja u urotama, organiziranja puči, i slično, upućuje na raspolaganje znatnom količinom političke moći.

Na kraju, iako izlazi iz okvira povijesti umjetnosti, bilo bi zanimljivo istražiti uzroke i posljedice izvrtanja činjenica, ili pak čistog klevetanja, poput onog u Prokopijevoj *Tajnoj Povijesti*, koje su kroz povijest mijenjale percepciju vladarica što se čini posebno grubo kada je riječ o ženama na pozicijama moći i ženama koje imaju utjecaj na muškarce na pozicijama moći. Također, zanimljivo bi bilo proučiti i kako se prikazuju svete žene u Bizantu, kako se taj prikaz razlikuje od prikaza carica, a kako od prikaza svetih žena u ostatku srednjovjekovnog svijeta, te na koji način bizantski prikazi utječu na prikaze u drugim kulturama. Ipak, prvenstveno se kao prirodna progresija ovog rada nameće potreba za bavljenjem caricama koje su naslijedile one spominjane u radu – koje su im bile ovlasti, kako su percipirane i, naravno, kako su prikazivane.

Literatura:

1. Diliaana N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*, Oakland: University of California Press, 2015.
2. Timothy Barnes, *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, West Sussex: Wiley – Blackwell Publishing, 2014. (1. izdanje 2011.)
3. Einhard, *The life of Charlemagne*, Sidney Painter (predgovor), Michigan: The University of Michigan Press 1966. (1. izdanje 1960.)
4. Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Oxfordshire: Taylor & Francis e-Library, 2002. (1. izdanje London: Routledge, 1999.)
5. Judith Herrin, *Unrivalled Influence: Women And Empire In Byzantium*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2013.
6. Kenneth G. Holum, *Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 1989.
7. Thomas F. Mathews, *Byzantium: From Antiquity to the Renaissance*, New York: Harry N. Abrams, 1998.
8. Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.
9. Procopius, *The Secret History*, G.A. Williamson (prev.), London: Penguin Books, 1981. (1. izdanje 1966.)
10. Christa Schug -Wille, *Bizant i njegov svijet*, Rijeka: „Otokar Krešovani“, 1970.
11. John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, John Woirtley (prev.), New York: Cambridge University Press, 2010.
12. Diliaana Angelova, „The Ivories of Ariadne and Ideas about Female Imperial Authority in Rome and Early Byzantium“ u: *Gesta*, Vol. 43, No. 1 (2004.), str. 1-15.
13. Judith Bennett, Ruth Karras „Women, Gender, and Medieval Historians“ u: Judith Bennett and Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str: 1-21.

14. Leslie Brubaker „Looking At The Byzantine Family“ u: Leslie Brubaker, Shaun Tougher (ur.) *Approaches To The Byzantine Family*, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2013., str. 177-207.
15. Eve Davies „Age, Gender and Status: A Three-Dimensional Life Course Perspective of the Byzantine Family“ u: Leslie Brubaker, Shaun Tougher (ur.) *Approaches To The Byzantine Family*, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2013., str.152 – 177.
16. Amalie Föbel „The Political traditions of Female Rulership in Medieval Europe“ u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook Of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str: 68-82.
17. Etele Kiss „ The State of Research on Monomachos Crown and Some Further Thoughts“ u: Olenka Z. Pevny (ur.) *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843 - 1261)*, The Metropolitan Museum of Art: Yale University Press, 2000., str. 60 – 84.
18. Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012., str. 5 – 96.
19. Kathryn Ringrose „The Byzantine Body“ u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) *Oxford Handbook Of Women And Gender In Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2015., str: 363-379.
20. Eileen Rubery, „The Vienna 'Empress' Ivory and its Companion in Florence: Crowned in Different Glories?“ u Anthony Eastmond, Liza James (ur.), *Wonderful Things: Byzantium through its Art, Papers from the Forty-Second Spring Symposium of Byzantine Studies, London, 20–22 March 2009*, New York: Routledge, 2016. (1. izdanje 2013.), str. 99-115.
21. Dion C. Smythe, „Insiders and Outsiders“ u: Liz James (ur.) *A Companion to Byzantium*, West Sussex: Wiley - Blackwell Publishing, 2010., str. 67-80.
22. Helen C. Evans, William D. Wixon (ur.) *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843 – 1261*, Metropolitan Museum of Art: New York , 1997.
23. Alexander P. Kazhdan (ur.), *The Oxford Dictionary Of Byzantium (Volume 1)*, New York: Oxford University Press, 1991.
24. Alexander P. Kazhdan (ur.), *The Oxford Dictionary Of Byzantium (Volume 2)*, New York: Oxford University Press, 1991.
25. Alexander P. Kazhdan (ur.), *The Oxford Dictionary Of Byzantium (Volume 3)*, New York: Oxford University Press, 1991.

26. Mrežna stranica Mađarskog Nacionalnog Muzeja:
<https://mnm.hu/en/collections/archaeological-department/mediaeval-goldsmith-collection> (Pristup stranici: 03.07.2021.)
27. Mrežna stranica Muzeja grada Liverpoola: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/>
(Pristup stranici: 03.07.2021.)
28. Mrežna stranica Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža:
<https://www.enciklopedija.hr/> (Pristup stranici: 28.06.2021.)
29. Mrežna stranica Enciklopedije Britannica: <https://www.britannica.com/> (Pristup stranici: 03.07.2021.)
30. Mrežna stranica British Museum-a: www.britishmuseum.org (Pristup stranici: 28.07.2021.)
31. Mrežna stranica Ancient Roman Coin: <http://www.ancient-roman-coin.com/> (Pristup stranici: 07. 09. 2021.)

Slikovni prilozi:

1. Brončani novčić (*foliis*) s prikazom carice Helene, Antiohija, c.325. Preuzeto iz: Diliانا N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*, Oakland: University of California Press, 2015., str.185
2. Novčić (*solidus*) s prikazom carice Aelie Flaccille, Konstantinopol, 383- 386. Preuzeto iz: Diliانا N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*, Oakland: University of California Press, 2015., str. 186
3. Zlatni novčić (*solidus*) s prikazom Aelie Eudoxije, Konstantinopol, 400-404. Preuzeto iz: Kenneth G. Holum, *Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 1989., str.36
4. Bjelokost s prikazom procesije za relikviju, tzv. Trier Adventus Ivory, ranobizantski period. Preuzeto s:
https://en.wikipedia.org/wiki/Trier_Adventus_Ivory#/media/File:Elfenbeintafel_mit_Reliquienprozession,_Konstantinopel,_5._Jahrhundert.jpg(Pristup stranici: 28.06.2021.)

5. Bjelokosni diptih u čast konzula Klementinusa, 513. Preuzeto s: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/artifact/clementinus-diptych>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
6. Anastazijev konzularni bjelokosni diptih (druga ploča uništena), 517., Victoria and Albert Museum, London. Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 73
7. Anastazijev konzularni bjelokosni diptih), 517. Cabinet des Medailles, Pariz. Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 77
8. Bjelokost s prikazom carice Arijadne, (474?-513/515), muzej Bargello, Firenca. Preuzeto s: https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Imp%C3%A9ratrice_Ariane.JPG(Pristup stranici: 28.06.2021.)
9. Bjelokost s prikazom carice Arijadne,(474?-513/515),*Kunsthistorisches Museum*, Beč. Preuzeto s: <https://artsandculture.google.com/asset/empress-ariadne/MQGRFBuB--iLoA>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
10. Mramorna skulptura ženske glave, kasno 5. stoljeće, muzej Louvre, Pariz.Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 84
11. Car Justinijan i pratnja, mozaik na sjevernom zidu apside, 6.st., San Vitale, Ravenna. Preuzeto s: <https://about-history.com/the-daily-life-of-a-byzantine-emperor/>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
12. Carica Teodora i pratnja, mozaik na južnom zidu apside, 6.st., San Vitale, Ravenna. Preuzeto s:[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosaic_of_Theodora_-_Basilica_San_Vitale_\(Ravenna,_Italy\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosaic_of_Theodora_-_Basilica_San_Vitale_(Ravenna,_Italy).jpg)(Pristup stranici: 28.06.2021.)
13. Detalj mozaičkog prikaza carice Teodore, 6.st., San Vitale, Ravenna. Preuzeto s:[https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_\(wife_of_Justinian_I\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Theodora_(wife_of_Justinian_I))(Pristup stranici: 28.06.2021.)
14. Ranobizantska mramorna skulptura glave carice, Castello Sforcesco, Milano. Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 141
15. Mramorni kapiteli s monogramom carice Teodore, 6. st., Sveti Ivan Teolog, Efez.Preuzeto iz: Dilia N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in*

the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium, Oakland: University of California Press, 2015., str.171

16. Brončani novčić (*follis*) Justina II. i Sofije, 567-68.,Cyzicus.Preuzeto iz: Diliانا N. Angelova, *Sacred Founders: Women, Men, and Gods in the Discourse of Imperial Founding, Rome through Early Byzantium*, Oakland: University of California Press, 2015., str.192
17. *Crux Vaticana*, srebro, 6.st.,Sancta Sanctorum, Vatikan.Preuzeto s: https://en.wikipedia.org/wiki/Cross_of_Justin_II(Pristup stranici: 28.06.2021.)
18. Brončani novčić (*follis*) s prikazom Harakliosia, Herakliosia Konstantina i Martine, 615-24.,Konstantinopol. Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 145
19. Brončani novčić (*follis*) s prikazom Herakliosia Konstantina i Martine, 616/17.,Ravenna.Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 146
20. Novčić (*solidus*) s prikazom carice Irene, prijelaz 8.- 9.st., Konstantinopol. Preuzeto iz: Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Oxfordshire: Taylor &Francis e-Library, 2002. (1. izdanje London:Routledge, 1999.), str. 87
21. Teodorine kćeri, *Syallitizes Matritensis*, kasno 11. st.*Biblioteca Nacional de Espana*. Preuzeto s: <https://www.alamy.com/english-the-daughters-of-empress-theodora-being-instructed-in-the-veneration-of-the-icons-by-their-grandmother-theoktiste-syallitizes-matritensis-fo144v-detail-11th-13th-centuries-from-the-middle-ages-unknown-841-madridskyllitizesdaughtersoftheodorafo144v-image185843545.html>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
22. Novčić (*solidus*) cara Teofila povodom krunjenja kćeri, 830-e, Konstantinopol. Preuzeto iz: Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Oxfordshire: Taylor &Francis e-Library, 2002. (1. izdanje London:Routledge, 1999.), str. 99
23. Novčić (*follis*) s prikazom Konstantina VII. i Zoe Karbounopsine, 914-19., Konstantinopol. Preuzeto iz: Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527-1204*, Oxfordshire: Taylor &Francis e-Library, 2002. (1. izdanje London:Routledge, 1999.), str.121
24. Teofano truje Konstantina VII., *Syallitizes Matritensis*, kasno 11.st., *Biblioteca Nacional de Espana*. Preuzeto s : <https://www.alamy.com/english-byzantine-emperor-constantine-vii-is-poisoned-by-his-daughter-in-law-theophano-19-july-2012-unknown->

[13th-century-author-141-constantine-vii-is-poisoned-by-theophano-image187697605.html](https://www.paulfrasercollectibles.com/blogs/coins-banknotes/byzantine-zoe-and-theodora-histamenon-nomisma-makes-223-500)(Pristup stranici: 28.06.2021.)

25. Novčić (*solidus*) s prikazom carica Zoe i Teodore, 1042. Preuzeto s: <https://www.paulfrasercollectibles.com/blogs/coins-banknotes/byzantine-zoe-and-theodora-histamenon-nomisma-makes-223-500>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
26. Zoe Porfirogeneta i Konstantin VIII. Monomah uz Krista, Sveta Sofija, Konstantinopol. Preuzeto s: <https://www.britannica.com/biography/Zoe-Byzantine-empress>(Pristup stranici: 28.06.2021.)
27. Kruna Konstantina IX. Monomaha, c. 1041., Hungarian National Museum, Budimpešta. Preuzeto s: https://en.wikipedia.org/wiki/Monomachus_Crown(Pristup stranici: 30.06.2021.)
28. *Khalkhuli* triptih, 10.- 12.st., *Georgian National Museum*, Tbilisi. Preuzeto iz: Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012., str. 9.
29. Medaljon s prikazom dvostruke krunidbe, 11. st., *Khalkhuli* triptih, *Georgian National Museum*, Tbilisi. Preuzeto iz: Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012., str. 6.
30. Medaljon s prikazom carice i anđela, 11. st., *Khalkhuli* triptih, *Georgian National Museum*, Tbilisi. Preuzeto iz: Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012., str. 7.
31. Medaljon s prikazom carice i Ivana Krstitelja, 11. st., *Khalkhuli* triptih, *Georgian National Museum*, Tbilisi. Preuzeto iz: Kriszta Kotsis, „Mothers of the Empire: Empresses Zoe and Theodora on a Byzantine Medallion Cycle“ u: *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality* 48, No. 1, 2012., str. 8.
32. Crtež vage s utegom s likom bizantske carice. Preuzeto iz: Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2002., str. 31
33. Uteg s prikazom bizantske carice, 5.st., Metropolitan Museum of Art, New York. Preuzeto s: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/468718> (Pristup stranici: 30.06.2021.)

34. Uteg s prikazom bizantske carice, 400-450., Metropolitan Museum of Art, New York.
Preuzeto s: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/466060>(Pristup stranici:
30.06.2021.)

SUMMARY

The introduction of the master's thesis *Representation of the Empress's Image in Byzantium (From Constantine the Great to the End of the Macedonian Dynasty)* brings a short overview of women's life during the Byzantine Empire, addressing the following questions – how their life differed from the life of their contemporaries in the West, what rights they had, what were some social requirements that they had to fulfill, what was their perception in the Byzantine society and what religious practices they engaged in. Perception of and expectations from Byzantine empresses is also discussed, as well as certain phenomena typical of Byzantium like bride-shows or the particular focus that was put on physical beauty.

The centre of the thesis focuses on female Byzantine rulers from the time of Constantine the Great when his mother Helena sets the foundation for the development of the perception and representations of Byzantine empresses to come, to the Theodosian Dynasty - Flaccilaa, Eudoxia, Eudocia and Pulcheria; Leonid Dynasty marked by the empress Ariadne; Justinian and Heraclian Dynasties – unjustly infamous Theodora, Sophia, Martina, Irena, Theodora, wives of the emperor Leo VI from the Dynasty of Macedonians, as well as empress of the Macedonian Dynasty Teophano. The thesis ends describing the final period of the rule of the empresses Zoe and her sister Theodora, the last ruler of the Dynasty of Macedonians. Finally, as a separate phenomenon, early Byzantine weights with the image of empress are described.

KEY WORDS: Byzantium, Byzantine empresses, perception of women in Byzantium, representations of Byzantine empresses, women in Byzantium